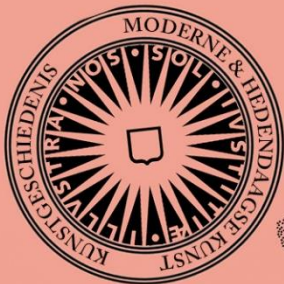

CHIARA FUMAI'S

MAGISCHE ULTRA-FEMINISTISCHE KUNSTPRAKTIJK

15 JUNI 2023

MASTER THESIS

Hoe gebruikt Chiara Fumai occulte thema's in haar kunstpraktijk om haar feministische boodschap uit te dragen?

EERSTE LEZER
DR. SJOUKJE VAN DER MEULEN

TWEEDE LEZER
DR. HESTIA BAVELAAR

‘Or maybe she wanted to dive into a permanent struggle of liberation from all those
oppressive forces we are part of.’ - Raimundas Malašauskas¹

Het voorblad is een aanpassing op een bestaand werk van Chiara Fumai:

Chiara Fumai, *Nottingham Contemporary: Chiara Fumai presents "Shut Up, Actually Talk*,
Affiche ter aankondiging van de performance, 2014, (foto: DAI Roaming Academy

<https://dutchartinstitute.eu/page/5791/nottingham-contemporary--chiara-fumai-presents--shut-up--actually-talk>, geraadpleegd 30 mei 2023).

¹ Milovan Farronato, Andrea Bellini en Francesco Urbano Ragazzi, red., *Poems I Will Never Release : Chiara Fumai 2007-2017*, Rome: Nero, 2021, 105.

Dankwoord

Met het schrijven van dit dankwoord is mijn eindwerkstuk tot een einde gekomen. Mijn periode op de Universiteit Utrecht waren twee ingespannen jaren, waarin ik ontzettend veel kennis heb opgedaan en ontwikkeling heb doorgemaakt. De theoretische kennis en verdieping die ik miste tijdens mijn jaren op de kunstacademie heb ik ruimschoots kunnen inhalen en ik kijk er naar uit om dit toe te gaan passen in de praktijk.

Allereerst gaat mijn dank uit naar Dr. Sjoukje van der Meulen, die mij tijdens de feedbackmomenten telkens weer heeft voorzien van suggesties, correcties en enthousiasme voor het vak. Ik wil Meral Maas, Mikkie Rood, Helena Junyer Puig en Claire van der Vegt bedanken voor de uren samen in de bibliotheek en de aanmoedigingen tussendoor. Natuurlijk mijn ouders, voor de onvoorwaardelijke steun en jullie kritische oog op taal. Tot slot gaat mijn dank uit naar de kunstenaar, Chiara Fumai, mijn maanden van onderzoek waren niets minder dan inspirerend en leerzaam.

Ik hoop dat u, de lezer, met veel interesse en verwondering mijn masterthesis zal lezen.

Samenvatting

Chiara Fumai was een Italiaanse kunstenaar geboren in 1978 en hield zich bezig met installaties, performances, video's, tekeningen, collages en foto's. In 2017 overleed ze op tragische wijze in een kunstgalerie in Bari. Ondanks haar relatief korte bestaan heeft ze ons achtergelaten met een rijkelijk oeuvre, waar nog betrekkelijk weinig onderzoek naar heeft plaatsgevonden. Haar oeuvre staat bekend om het uitgesproken verzet tegen de patriarchale samenleving, wat zich uit in een nauwe samenwerking met mystieke en spirituele praktijken binnen haar kunst. In het kader van het ultra-feminisme onderzoekt dit eindwerkstuk de magische aspecten van het oeuvre van Chiara Fumai aan de hand van een literatuur-en casestudie. De onderzoeksvraag die centraal staat is: hoe gebruikt Chiara Fumai occulte thema's in haar kunstpraktijk om haar feministische boodschap uit te dragen? De drie werken; *Follow This You Bitches*, *The Book of Evil Spirits* en *This Last Line Cannot Be Translated* worden gebruikt als casestudies en helpen de occulte thematiek en de wijze waarop ze dit toepast binnen haar oeuvre aan te tonen.

In dit eindwerkstuk wordt Fumai's gedachtengoed gekaderd door een mengeling van het radicaal en spiritueel feminisme. De feministische boodschap die ze uitdraagt is gericht op de culturele grondoorzaken van genderongelijkheid en stelt dat deze diep geworteld zijn in de structuren en normen van de samenleving. Ze trekt met haar kunst de bestaande geschiedenis in twijfel en richt zich op het bezweren van het patriarchaat. Het oeuvre van Fumai zit vol met occulte rituelen, symbolen en seances, die ze op eigen voorkeur aanpast naar een middel van verzet. Om de occulte thema's te kunnen analyseren wordt er gebruikgemaakt van de theoretische concepten *occulture* en *seekership*, om een beter begrip te krijgen van hoe Fumai zich als hedendaagse kunstenaar verhoudt tot het moderne occultisme. Haar ideeën zijn afkomstig uit een bron van materialen, waarmee ze opnieuw verbinding zoekt met het mystieke en spirituele. Ze gebruikt deze oude wijsheden en tradities voor haar eigen activistische zoektocht binnen haar kunstenaarschap.

Inhoudsopgave

Inleiding	6
Hoofdstuk 1 - Fumai's ultra-feminisme	11
Het radicaal feminisme.....	12
Het spiritueel feminisme	17
Hoofdstuk 2 - Occultisme binnen de studie van kunst.....	22
De onttoverde wereld	22
Het zoekerschap als analytisch instrument.....	25
Occultisme als middel van verzet.....	27
Hoofdstuk 3 - Fumai's magische kunstpraktijk	31
Follow This You Bitches.....	32
The Book of Evil Spirits.....	34
This Last Line Cannot Be Translated.....	36
Conclusie.....	40
Bronnenlijst	44
Afbeeldingenlijst	48

Inleiding

De laatste jaren heeft er een opleving binnen de hedendaagse kunst plaatsgevonden op het gebied van ‘magie, mystiek, spiritualiteit, animisme, de figuur van de heks en de sjamaan’.² Steeds vaker komen er occulte of esoterische elementen terug in het werk van kunstenaars en in de programmering van tentoonstellingen. Ook op academisch vlak wordt er steeds meer over geschreven.³ Spiritualiteit en mystiek zijn van alle tijden geweest, echter lijkt er de laatste jaren een verschuiving te hebben plaatsgevonden. Het wordt veelal ingezet als een kritisch middel. Het is een manier om maatschappelijke angst en ongerustheid te uiten, waarbij de focus nu steeds vaker op het feminisme, antikolonialisme en alternatieve machtsstructuren ligt.⁴

Een van de kunstenaars die gebruikt maakt van dit kritische middel en een prominente rol heeft gespeeld op dit gebied is de Italiaanse kunstenaar Chiara Fumai (1978 – 2017). Ze is relatief kort actief geweest als kunstenaar, want ze begon in 2007 met het maken van kunst. In deze tien jaar heeft ze echter een heel rijk oeuvre opgebouwd, waar tot op heden nog weinig onderzoek naar is gedaan.⁵ In haar werk reageert ze op de ongelijke machtsverhoudingen en het tot zwijgen brengen van onderdrukte en gemarginaliseerde mensen, waarbij ze zich voornamelijk richt op de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen.⁶ In haar werk gebruikt ze het feministische discours om zich politiek te positioneren, maar ook voor de visuele uitingen in haar praktijk. Fumai levert met haar kunst kritiek op het patriarchale systeem. Haar kunst dient als middel om op te komen voor de uitsluiting en onzichtbaarheid van alle mensen die niet voldoen aan de patriarchale norm, maar de focus ligt grotendeels op de ongelijke positie van vrouwen. Haar kunstpraktijk is diep geworteld in het feminisme, wat Fumai zelf het ‘ultra-feminisme’ noemde.⁷

Daarnaast zit het oeuvre van Fumai vol met referenties naar bovennatuurlijke en magische aspecten, wat ze inzet als artistiek middel om haar feministische boodschap uit te dragen. Ze heeft in haar tienjarige oeuvre een enorme hoeveelheid aan diverse kunstwerken geproduceerd. Fumai beperkt zichzelf niet tot één medium, haar oeuvre bestaat uit installaties,

² J.J. Charlesworth, ‘The Return of Magic in Art’, Art Review, geraadpleegd op 14 januari 2023, <https://artreview.com/the-return-of-magic-in-art/>.

³ Charlesworth, ‘The Return of Magic in Art’. Website Art Review.

⁴ Hettie Judah, ‘The occult’s return to art: ‘Before, you’d have been laughed out of the gallery’, The Guardian, geraadpleegd op 14 januari 2023, <https://www.theguardian.com/artanddesign/2020/nov/04/spiritualitys-return-to-art-before-you-d-have-been-laughed-out-of-the-gallery>.

⁵ Milovan Farronato, Andrea Bellini en Francesco Urbano Ragazzi, red., *Poems I Will Never Release : Chiara Fumai 2007-2017*, Rome: Nero, 2021.

⁶ Kari Conte, ‘In de geest van Chiara Fumai’, Metropolis M, geraadpleegd op 14 januari 2023, https://www.metropolism.com/nl/features/45710_in_de_geest_van_chiara_fumai.

⁷ Farronato, Bellini en Ragazzi., *Poems I Will Never Release*, 44.

performances, video's, tekeningen, collages en foto's. De kennis die ze toepast op haar werk komt vanuit vele culturele en historische disciplines en vergt enige analyse om te doorgronden. Het nauwe samenspel van Fumai's feministische en occulte gedachtegoed heeft een sterke aanwezigheid in haar oeuvre.⁸ Er valt door de cryptische inhoud en subtiele gelaagdheid in haar werken nog veel over Fumai's kunstpraktijk te ontdekken. In dit eindwerkstuk wil ik mij richten op Fumai's oeuvre en onderzoeken hoe ze occulte thema's en het feministische gedachtegoed toepast in haar werk. De onderzoeksvraag luidt dan ook: hoe gebruikt Chiara Fumai occulte thema's in haar kunstpraktijk om haar feministische boodschap uit te dragen?

In het onderzoek staat de perceptie en toe-eigening van Fumai's feministische en occulte gedachten, motieven en technieken binnen haar oeuvre centraal. Om de hoofdvraag te beantwoorden wordt ten eerste onderzocht op welke feministische theorieën Fumai haar ideeën baseert en op welke wijze zij zich in het debat mengt. Daarnaast is het van belang hoe het occultisme als sociaal en politiek verzet kan dienen vanuit een hedendaags perspectief en in het bijzonder binnen de kunst. Vervolgens kan worden onderzocht welke occulte thema's er aanwezig zijn in haar oeuvre en de wijze waarop ze dit toepast. Dit wordt onderzocht met behulp van casestudies, hiervoor zijn drie werken uit haar oeuvre geselecteerd. De casestudies zijn representatief aan het oeuvre van Fumai, dus hierbij is het van belang dat de werken occulte thema's bevatten en in dienst staan van haar feministische boodschap. Daarbij is ook de diversiteit van de kunstwerken meegenomen in de selectie, zodat de toepassing van het occultisme in verschillende media wordt meegenomen in de analyse.

De eerste casestudie is het werk *Follow This You Bitches* uit 2013, een herontwerp van de *Babalon* zegel. Babalon is een godin die voorkomt in het occulte systeem van Thelema, dat werd opgericht in 1904 door de auteur en occultist Aleister Crowley.⁹ In haar meest abstracte vorm vertegenwoordigt Babalon de vrouwelijke seksuele impuls en de bevrijde vrouw. Het tweede werk, *The Book Of Evil Spirits* uit 2015, is een video-installatie waarin Fumai bezeten wordt door een reeks historische personages, vaak vrouwen in de geschiedenis die vanuit marginale posities erkenning kregen voor het uiten van hun afwijkende mening.¹⁰ En als laatste *The Last Line Cannot be Translated* uit 2017, een muurschildering voltooid tijdens haar laatste levensmaanden. Dit kunstwerk bevat verschillende occulte symbolen en

⁸ Farronato, Bellini en Ragazzi, *Poems I Will Never Release*, 44.

⁹ Farronato, Bellini en Ragazzi, *Poems I Will Never Release*, 260.

¹⁰ Farronato, Bellini en Ragazzi, *Poems I Will Never Release*, 265.

instructies voor het gebruik van een ritueel dat bescherming biedt tegen sociale en spirituele conditionering en de vernietigende krachten van het patriarchale systeem.¹¹

Dit eindwerkstuk benadert het oeuvre van Fumai door de lens van het radicaal en spiritueel feminisme waarmee de occulte thema's in het oeuvre van Fumai worden geanalyseerd. Hiervoor is literatuur over Chiara Fumai, theorie over het feminisme en de Westerse esoterie relevant. Om de hoofdvraag te beantwoorden moet het feministische gedachtegoed van Fumai worden onderzocht, zodat er vervolgens kan worden gekeken naar de wijze waarop het occultisme hierbinnen kan opereren als middel van verzet. Vanuit dit theoretische kader kan het oeuvre van Fumai middels de casestudies worden geanalyseerd.

Ik heb gekozen om het occultisme aan te houden als overkoepelende term voor het omschrijven van Fumai's mystieke en spirituele kennis. Mijn focus ligt op het specifieke gebruik van het occultisme als een middel van politiek en sociaal verzet, ideologische strijd, ondermijning en revolutie. Deze kaders worden ook gehanteerd in de bundel *Surrealism, Occultism and Politics : In Search of the Marvellous* onder redactie van Tessel M. Bauduin, Victoria Ferentinou en Daniel Zamani. In dit boek staat de relatie tussen occultisme en surrealistische kunstenaars en schrijvers in Europa en Amerika uit de 1920 tot 1960 centraal. In het boek beschrijven ze het 'occultisme' en de 'esoterie' als nuttige maar onduidelijke termen voor een grote verscheidenheid aan spirituele stromingen en geloofssystemen.¹² In dit boek wordt het occultisme gedefinieerd aan de hand van Alex Owen, die stelt dat het gaat om 'het gedeelde geloof in het bestaan van een verborgen werkelijkheid die buiten de wereld van onze zintuigen ligt, zoeken naar bewustzijnsverruiming door toegang te krijgen tot en het manipuleren van de verborgen krachten van het universum'.¹³ Deze definitie wordt gecombineerd met het begrip van het occultisme als een modern fenomeen, waarin het occultisme als een discours zich in de eerste plaats richt op het zoeken naar een steeds betekenisvollere plek voor het menselijk bestaan binnen een samenleving. In dit eindwerkstuk wordt gebruik gemaakt van deze definitie voor het benaderen van Fumai's werk, die als ultra-feminist strijdt voor radicale verandering. Daarnaast wordt er ook aandacht besteed aan de vrouwen en hun ideeën die centraal staan in het werk van Fumai, zoals bijvoorbeeld het *SCUM Manifesto* van Valerie Solanas.

¹¹ Farronato, Bellini en Ragazzi, *Poems I Will Never Release*, 270.

¹² Tessel M. Bauduin, Victoria Ferentinou en Daniel Zamani, red., *Surrealism, Occultism and Politics : In Search of the Marvellous*, New York: Routledge, 2018, 44.

¹³ Bauduin, Ferentinou, Zamani, *Surrealism, Occultism and Politics : In Search of the Marvellous*, 44.

Een van de sleutelpublicaties binnen mijn onderzoek is de tentoonstellingscatalogus, *Poems I Will Never Release : Chiara Fumai 2007-2017* uit 2021.¹⁴ Het boek is momenteel het enige uitvoerige onderzoek naar de kunstenaar en een heel bruikbaar startpunt in ieder onderzoek naar Fumai. Het boek bevat naast bijdragen van verschillende auteurs, ook een geheel hoofdstuk opgedragen aan het oeuvre van Fumai. In dit hoofdstuk worden alle werken afgebeeld en bevatten een iconografische uitleg. Met behulp van dit overzicht kan betekenis worden gegeven aan de werken. Een andere relevante bron is de gelijknamige expositie, *Poems I Will Never Release*, die in 2020 in Centre d'Art Contemporain Genève werd georganiseerd, die in zijn volledigheid virtueel te ervaren is. In online verschenen artikelen wordt Fumai vaak naast andere hedendaagse kunstenaars geplaatst, die ook gebruik maken van overeenkomende thema's. Echter, er ontbreekt nog verdiepend onderzoek binnen het oeuvre van Fumai, waarin expliciet het gebruik van de occulte thema's binnen haar oeuvre en de relatie met het feminisme wordt onderzocht. Om het ultra-feminisme van Fumai te vatten wordt er teruggegrepen naar de sleutelpublicatie *The Second Sex* van Simone de Beauvoir uit 1949. Ondanks de vele nieuwe feministische literatuur, zal in het eerste hoofdstuk worden toegelicht hoe de feministische theorie van De Beauvoir relevant is binnen het gedachtegoed van Fumai. Aanvullend op De Beauvoir wordt "Caught in the Web: A Critique of Spiritual Feminism," van Suzanna Danuta Walters uit 1985 gebruikt om het ultra-feminisme van Fumai vollediger te vatten.¹⁵

Het gebruik van het occultisme binnen de kunst kent al een lange geschiedenis en daar is volop literatuur over te vinden. De bundel *Hermes Explains : Thirty Questions About Western Esotericism*, een publicatie van de Universiteit van Amsterdam uit 2019, geeft aan de hand van dertig essays een verhelderend beeld over de Westerse Esoterie als academische discipline en het belang ervan.¹⁶ Ze benaderen de onderwerpen vanuit een hedendaags perspectief en geven inzicht in wat voor rol het occultisme momenteel speelt in de Westerse wereld. Chiara Fumai's kunstpraktijk valt binnen het hedendaagse kunstdebat in relatie tot het occultisme. Het is daarom relevant om te onderzoeken op wat voor manier kunstenaars zich verhouden tot de magische wereld van nu. Het boek *The Re-Enchantment of the West* van Christopher Partridge uit 2004 besteedt hier aandacht aan, waarbij hij de term occultuur (occulture) introduceert.¹⁷ Het concept beschrijft het proces van de verspreiding van occulte

¹⁴ Farronato, Bellini en Ragazzi, *Poems I Will Never Release*.

¹⁵ Suzanna Danuta Walters, "Caught in the Web: A Critique of Spiritual Feminism," *Berkeley Journal of Sociology* 30(1985):15-40, <http://www.jstor.org/stable/41035342> (geraadpleegd 23 april 2023).

¹⁶ Wouter J. Hanegraaff, Peter J. Forshaw en Marco Pasi, red., *Hermes Explains : Thirty Questions About Western Esotericism : Celebrating the 20th Anniversary of the Centre for History of Hermetic Philosophy and Related Currents at the University of Amsterdam*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2019.

¹⁷ Partridge, Christopher. *The Re-Enchantment of the West*. Londen: T&T Clark International, 2004.

ideeën en symboliek in de moderne wereld en dient als bron waaruit kunstenaars kunnen putten. Hierop volgend heeft Nina Kokkinen het concept van zoekerschap (seekership) geïntroduceerd, om in te zetten als analytisch instrument voor de studie van kunst en occultuur. Dit concept komt uit het essay “Artists As Truth-Seekers: Focusing on Agency and Seekership in the Study of Art and Occulture” uit 2021.¹⁸ De hierboven genoemde literatuur zijn de sleutelpublicaties binnen het eindwerkstuk.

Het onderzoek naar Chiara Fumai kan ook relevant zijn voor het bredere discours en de snel toenemende interesse in het gebruik van magie binnen de hedendaagse kunst. De rol van het occultisme als expressief middel staat altijd in beweging en bestuderen van Fumai’s oeuvre kan inzicht bieden in hoe de verbanden tussen kunst en occultisme in verschillende tijden veranderen. Daarbij kan het onderzoek dienen voor feministische doeleinden, bijvoorbeeld door de herwaardering van vrouwelijke magie en de sociaal-politieke implicaties ervan te belichten. Het helpt ons te begrijpen hoe kunstenaars occultisme gebruiken om nieuwe perspectieven te openen en te reflecteren op belangrijke kwesties in onze samenleving.

De structuur van het eindwerkstuk is op te delen in drie hoofdstukken, waarin ik telkens een deelvraag beantwoord. In mijn eerste hoofdstuk staat de vraag ‘Hoe is Chiara Fumai’s artistieke praktijk geworteld in het feminisme?’ centraal. Vervolgens wordt in hoofdstuk twee de vraag ‘Hoe verhoudt het occultisme zich binnen de kunst als middel van verzet?’ beantwoord. Tot slot wordt in het derde hoofdstuk de vraag, ‘Welke occulte thema’s zijn er aanwezig in het oeuvre van Chiara Fumai en hoe past ze deze toe?’ behandeld, waarbij de casestudies en de theorie uit de vorige hoofdstukken worden ingezet om inzichtelijk te maken op welke wijze ze de thema’s toepast in haar werk.

¹⁸ Nina Kokkinen, “Artists As Truth-Seekers: Focusing on Agency and Seekership in the Study of Art and Occulture,” *Approaching Religion* 11(2021)1:4-27, <https://doi.org/10.30664/ar.98310> (geraadpleegd 27 mei 2023).

Hoofdstuk 1 - Fumai's ultra-feminisme

Wanneer er wordt gesproken over het werk van Chiara Fumai, kan het feminisme eigenlijk niet buiten beschouwing worden gelaten, de twee zijn diep met elkaar verbonden. Het merendeel van de kunstwerken van Fumai zijn openlijk in strijd met de dominante discourses van het Westerse patriarchaat.¹⁹ 'It's inevitable my practice appears highly polarized and therefore ultra-feminist' sprak Fumai dan ook zelf over haar werk.²⁰ Fumai plaatst zichzelf actief buiten het dominante perspectief van de samenleving en haar praktijk wordt in de bestaande literatuur veelal onder het radicaal feminisme geschaard.²¹ In dit hoofdstuk wordt Fumai's toewijding aan het feministische discours en waar dit uit voortvloeit onderzocht.

De deelvraag die centraal staat luidt: hoe is Chiara Fumai's artistieke praktijk geworteld in het feminisme? Om het gedachtegoed van Fumai te vatten ligt binnen dit hoofdstuk de focus op twee feministische stromingen: het radicaal feminisme en het spiritueel feminisme. Hiervoor zal ik met name gebruik maken van de feministische theorie van Simone de Beauvoir en Suzanna Danuta Walters. Een belangrijk en terugkerend aspect binnen de kunstwerken van Fumai is dat ze gebruik maakt van vrouwen uit de geschiedenis. Ter verduidelijking zijn er drie vrouwen, Carla Lonzi, Valerie Solanas en Ulrike Meinhof, die een prominente rol spelen in Fumai's werk, geselecteerd om verdieping te geven in hoe haar praktijk is geworteld in het feminisme.

Het feminisme is de verzamelnaam voor de sociaal-politieke bewegingen, die zich focussen op de ongelijke man-vrouwverhoudingen en strijd voor de wereldwijde bevrijding van de vrouw. Het feminisme richt zich op het analyseren en bestrijden van genderongelijkheid, discriminatie en onderdrukking die vrouwen ervaren op basis van hun gender.²² Om deze doelen te bereiken kunnen echter verschillende werkwijzen worden ingezet, die elk weer andere aspecten binnen het genderongelijkheid debat benadrukken. Door de jaren heen heeft er op het gebied van vrouwenemancipatie veel plaatsgevonden en zijn er vele perspectieven en stromingen ontstaan. Om er een aantal te noemen; 'liberaal feminisme, socialistisch feminisme, zwart feminisme, ecofeminisme, radicaal feminisme, lesbisch feminisme, separatistisch feminisme, pro-feminisme, spiritueel feminisme en intersectioneel

¹⁹ 'Bio', Church of Fumai, geraadpleegd 30 mei 2023. <https://www.chiarafumai.com/chiara-fumai-bio>.

²⁰ Farronato, Bellini en Ragazzi, *Poems I Will Never Release*, 126.

²¹ Farronato, Bellini en Ragazzi, *Poems I Will Never Release*, 126.

²² Finn Mackay, *Radical Feminism : Feminist Activism in Movement*, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2015, 3.

feminisme'.²³ Hoewel de verschillende stromingen in essentie hetzelfde nastreven, heerst er ook verdeeldheid en controverse tussen de feministen. In dit geval is het relevant om te onderzoeken hoe Fumai's oeuvre zich verhoudt binnen deze veelzijdige beweging.

Het radicaal feminisme

In de bronnen die door de jaren heen over Fumai zijn verschenen, wordt het activistische karakter van de kunstenaar verbonden aan het radicaal feminisme. Hoewel Fumai over de zelfbedachte term ultra-feminisme sprak, wordt dit door kunsthistorici, maar ook door Fumai zelf onder de stroming van het radicaal feminisme geplaatst. In *Poems I Will Never Release*, het meest uitgebreide onderzoek naar Fumai, verwijzen de auteurs naar het radicaal feminisme. Dit verband wordt vaak verklaard aan de hand van de verzameling vrouwen die centraal staan in het oeuvre van Fumai. De werken brengen de verhalen van onderdrukten en met name opstandige en gemarginaliseerde vrouwen naar voren. Fumai geeft middels haar kunst opnieuw een stem aan deze vrouwen en hun radicale gedachtegoed. In het essay "This is (not) my body or becoming multiple/multitude" gaat Mara Montanaro in op het radicaal feministische gedachtegoed van Fumai. Montanaro is een Franse onderzoeker gespecialiseerd in gender-en postkoloniale studies en feministische theorie. Ze omschrijft het oeuvre als een verlossing van het verleden, waarbij Fumai de geschiedenis opnieuw uitvindt, herschrijft en bij de wortels aanpakt.²⁴ Fumai zet dit arsenaal aan vrouwen in voor haar eigen politieke boodschap om met haar oeuvre de bestaande geschiedenis in twijfel te trekken.

De wijze waarop Fumai zich richt op het aanpakken van de grondbeginselen is kenmerkend voor het radicaal feminisme. Het radicaal feminisme kreeg vorm in de jaren zestig tijdens de tweede feministische golf. De stroming richt zich op de culturele gronddoorzaken van genderongelijkheid.²⁵ Ze stellen dat genderongelijkheid niet enkel het gevolg is van individuele vooroordelen of discriminatie, maar diepe wortels heeft in de structuren en normen van de samenleving.²⁶ Deze maatschappijvorm wordt het patriarchaat genoemd, hiermee wordt de mannelijke heerschappij en dominantie geduid. Feministen gebruiken de term om te verwijzen naar samenlevingen waar mannen als standaard de machtsposities beheersen.²⁷ Volgens de radicale feministen wordt het patriarchaat in stand gehouden door de mannelijke dominantie, onderwerping van het vrouwelijk lichaam en

²³ Mackay, *Radical Feminism*, 3.

²⁴ Farronato, Bellini en Ragazzi, *Poems I Will Never Release*, 118.

²⁵ 'Radicaal Feminisme', RoSa vzw, geraadpleegd 30 mei 2023, <https://rosavzw.be/nl/themas/feminisme/feministische-stromingen/radicaal-feminisme>.

²⁶ 'Radicaal Feminisme', Website RoSa vzw.

²⁷ Mackay, *Radical Feminism*, 5.

seksualiteit, de opgelegde genderrollen en het gebruik van geweld.²⁸ Binnen deze feministische stroming wordt gepleit voor een radicale herverdeling van de maatschappij waarin de mannelijke dominantie op elk vlak in de samenleving wordt geëlimineerd.²⁹

Een veelvoorkomend kritiekpunt op het radicaal feminisme is dat er niet genoeg wordt stilgestaan bij vrouwen met verschillende ervaringen. Identiteitsbepaling gaat verder dan enkel gender, ook factoren zoals klasse, etniciteit en beperkingen moeten in acht worden genomen in de strijd naar gelijkheid.³⁰ Dit bewustzijn wordt een intersectionele benadering genoemd en voert momenteel de boventoon in het hedendaagse feministische activisme. Finn Mackay stelt in haar boek over radicaal feminisme uit 2015 dat ironisch genoeg het intersectioneel feminisme op sommige manieren de beweging tegenwerkt in plaats van haar helpt te groeien. Mackay is een Britse socioloog en radicale trans feministische campagnevoerder. ‘Others accuse third-wave feminists of concentrating on ‘sex, culture and identity’ at the expense of important structural issues’³¹. Radicale feministen geloven dat het elimineren van het patriarchaat uiteindelijk iedereen zal bevrijden van een onrechtvaardige samenleving.³²

Deze theorie, waarin de primaire focus op de ondermijning van de patriarchale structuren ligt waarin de vrouw als de secundaire sekse dient, werd ruim zeventig jaar geleden al opgeschreven door Simone de Beauvoir. Zij was een Franse filosofe, schrijfster en feministe uit 1908. De Beauvoir schreef dat het succes van enkele bevoorrechte vrouwen het collectieve probleem niet oplost en dat de oorzaken van vrouwenonderdrukking veel dieper liggen.³³ In het boek *The Second Sex* uit 1949 onderzoekt De Beauvoir de sociale constructie van vrouwelijkheid en de ondergeschikte positie van vrouwen in de samenleving.³⁴ Het boek wordt beschouwd als een baanbrekend werk binnen het radicaal feminisme en heeft een diepgaande invloed gehad op de feministische theorie. In het boek *Feminist Interpretations of Simone de Beauvoir* onder redactie van Margaret A. Simons wordt gesteld dat De Beauvoir in *The Second Sex* de basis voor het radicaal feminisme heeft gelegd. ‘Identifying with an earlier feminist movement, drawing on insights of radical African-American theorists of racial oppression, Beauvoir, in *The Second Sex*, laid the theoretical foundations for a radical

²⁸ ‘Radicaal Feminisme’, Website RoSa vzw.

²⁹ ‘Radicaal Feminisme’, Website RoSa vzw.

³⁰ ‘Radicaal Feminisme’, Website RoSa vzw.

³¹ Mackay, *Radical Feminism*, 18.

³² Ednah Umunnakwe, Emmanuel Chinonyelum, Ikenga Chukwujekwu en Christopher Abakare, “Radical feminism in Simone De Beauvoir’s *The Second Sex* treatise: A philosophical appraisal,” *Nigerian Journal Of African Studies* 3(2021)2, 3.

³³ Simone de Beauvoir, *The Second Sex*, New York: Vintage, 1949, 185.

³⁴ de Beauvoir, *The Second Sex*.

feminist movement of the future and defined a feminist political philosophy of lasting importance'.³⁵

De tweede sekse (le deuxième sexe) is de benaming die De Beauvoir oppert ter vervanging van de term vrouw.³⁶ Ze stelt dat vrouwen historisch gezien in secundaire rollen vallen, altijd ondergeschikt aan de man. In het boek introduceert ze het concept van 'de ander', waarbij vrouwen als de ander worden beschouwd ten opzichte van mannen. Een resultaat van een wereld waarbij de man als norm wordt genomen.³⁷ De Beauvoir betoogt dat vrouwelijkheid niet hetzelfde is als vrouw zijn, maar een sociaal construct is dat wordt opgelegd door culturele en maatschappelijke normen. Ze benadrukt dat vrouwen worden gedefinieerd en onderdrukt door een mannelijke dominante samenleving. 'One is not born, but rather becomes, woman'.³⁸

De Beauvoir licht toe hoe de onderdrukking van vrouwen zich onderscheidt van andere onderdrukkingen. Ze argumenteert hoe in tegenstelling tot bijvoorbeeld zwarte Amerikanen en fabrieksarbeiders die grote gemeenschappen vormen, zich beter voorstellen hoe ze het bestaande systeem kunnen aanvechten en zich kunnen mobiliseren tot verzet. Vrouwen daarentegen leven verspreid onder mannen en zijn door huizen, werk, economische belangen en sociale omstandigheden vaak meer verbonden met bepaalde mannen, dan met een gemeenschap van vrouwen.³⁹ 'The tie that binds her to her oppressors is unlike any other. The division of the sexes is a biological given, not a moment in human history.'⁴⁰ Dit maakt de vrouw volgens de Beauvoir de ultieme ander.

Deze basis voor het radicaal feminisme, dat voortkomt uit het gedachtegoed van De Beauvoir, komt overeen met de ideologie van de kunstenaar. Hoewel Fumai als praktiserende feminist tijdens de derde feministische golf het belang van een inclusieve beweging erkent, blijft de aandacht voor de onderdrukking van vrouwen van primair belang. 'I think equality could be reached only after a real comprehension of every type of difference. The difference between the two genders is the first one that needs to be developed and promoted, therefore I consider Feminism (Planetary and with a capital F) a real critical moment of passage towards a more variegated comprehensive culture (for everyone, not only for females or LGBT

³⁵ Margaret A. Simons, red., *Feminist interpretations of Simone de Beauvoir*, Pennsylvanie: Penn State Press, 2010, 261.

³⁶ Umunnakwe, Chinonyelum, Chukwujekwu en Abakare, "Radical feminism in Simone De Beauvoir's *The Second Sex* treatise," 11.

³⁷ De Beauvoir, *The Second Sex*. 26.

³⁸ De Beauvoir, *The Second Sex*. 330.

³⁹ De Beauvoir, *The Second Sex*. 28.

⁴⁰ De Beauvoir, *The Second Sex*. 28.

people).⁴¹ De radicale feministische theorie is gebaseerd op het feit dat genderongelijkheid de basis is van alle andere ongelijkheden en onderdrukkingen.⁴²

In *The Second Sex* bespreekt De Beauvoir een aantal rollen waar het vrouwelijke bestaan op gebaseerd is, zoals het meisje, de getrouwde vrouw, de moeder, de verliefde vrouw, de prostituee. Ook Fumai nam een antiburgerlijk standpunt aan binnen haar werk en pleitte hiermee tegen de stereotyperende genderrollen die gepaard gaan bij een vrouw zijn. Ze besloot zich hiertegen te verzetten door een subversieve, bevrijdende kracht van een rebelse en radicale houding aan te nemen.⁴³ Dit wordt onder andere zichtbaar door de groep vrouwen die centraal staan in haar oeuvre. De Beauvoir pleit 'if so few female geniuses are found in history, it is because society denies them any means of expression'.⁴⁴ Fumai speelt met dit gegeven door opstandige vrouwen door middel van haar werk toch deze expressie te bieden.

Giovanna Zapperi stelt dat Fumai niet enkel geïnteresseerd was in hoe deze vrouwen hun ideeën over politiek, feminisme of cultuur onder woorden brachten. Zij is een kunsthistoricus en schrijfster gevestigd in Parijs en werkt op het snijvlak van kunstgeschiedenis, feministische theorie en visuele cultuur. In het essay verdiept Zapperi zich in Fumai's interesse in het radicale feminisme van de vroege jaren zeventig. Ze stelt dat Fumai vooral geïnteresseerd was in de non-conformistische, onherstelbare posities die ze belichamen en in hun koppige weigering om zich te schikken aan het bestaande systeem.⁴⁵ Carla Lonzi, Valerie Solanas en Ulrike Meinhof zijn drie van deze vrouwen uit het verleden die elk kozen om een radicale en extreem non-conformistische houding aan te nemen. Ze waren alle drie prominente figuren in de feministische beweging in de jaren zestig en zeventig en belangrijke figuren in de werken van Fumai. Hieronder worden deze vrouwen en hun rol binnen het radicaal feminisme uiteengezet om een beter begrip te krijgen van de motivatie en interesse van Fumai.

In de performance *Shut Up, Actually Talk* uit 2012, wat de kunstenaar zelf omschreef als een radicaal feministische freakshow, staat het manifest van Carla Lonzi centraal. In de performance wordt Fumai bezeten door de negentiende-eeuwse sideshow-freak Zalumma Agra, die het manifest van Lonzi opdraagt.⁴⁶ Lonzi was een Italiaanse kunstcriticus, schrijver en feministische activist uit 1931. Ze was medeoprichter van de feministische groep *Rivolta*

⁴¹ Farronato, Bellini en Ragazzi, *Poems I Will Never Release*, 449.

⁴² Umunnakwe, Chinonyelum, Chukwujekwu en Abakare, "Radical feminism in Simone De Beauvoir's *The Second Sex* treatise," 3.

⁴³ Farronato, Bellini en Ragazzi, *Poems I Will Never Release*, 43.

⁴⁴ Farronato, Bellini en Ragazzi, *Poems I Will Never Release*, 297.

⁴⁵ Farronato, Bellini en Ragazzi, *Poems I Will Never Release*, 37.

⁴⁶ 'Nottingham Contemporary: Chiara Fumai presents: Shut Up, Actually Talk' DAI Roaming Academy, geraadpleegd 30 mei 2023, <https://dutchartinstitute.eu/page/5791/nottingham-contemporary--chiara-fumai-presents--shut-up--actually-talk>.

Femminile, samen met andere prominente feministische activisten Carla Accardi en Elvira Banotti in 1970.⁴⁷ Lonzi publiceerde in dit jaar ook haar invloedrijke boek *Sputiamo su Hegel* (We spugen op Hegel). Hierin uitte ze feministische kritieken op de mannelijke dominantie in de samenleving, maar met name op de kunstwereld. Het boek was een uitdrukking van Lonzi's radicale afwijzing van de mannelijke autoriteit en een oproep tot vrouwelijke emancipatie. Ze benadrukte het belang van vrouwelijke solidariteit en zelfexpressie.⁴⁸ Haar werk was destijds provocerend en uitdagend voor zowel de kunstwereld als de feministische beweging. Ze riep op tot een radicale breuk met bestaande structuren en het herdefiniëren van relaties tussen vrouwen en mannen.⁴⁹

In het videowerk *Chiara Fumai reads Valerie Solanas* uit 2012 staat het manifest van Valerie Solanas centraal. Solanas is een Amerikaanse schrijfster, radicaal feminist en activist uit 1936. Ze is vooral bekend vanwege haar manifest en de gewelddadige daad die ze pleegde tegen de kunstenaar Andy Warhol.⁵⁰ In 1967 schreef ze het *SCUM Manifesto*, dat staat voor *Society for Cutting Up Men*, waarin ze haar radicaal feministische ideeën en haar afkeer van mannen uitdrukte. Het manifest stelt dat mannen inherent inferieur zijn en dat vrouwen de mannelijke dominantie moeten omverwerpen. Op 3 juni 1968 schoot Solanas Andy Warhol neer in zijn studio, waarbij hij ernstig gewond raakte. Deze gebeurtenis kreeg veel aandacht in de media en werd beschouwd als een uiting van Solanas' radicale opvattingen en haar afkeer van de mannelijke kunstwereld.⁵¹ Solanas werd gearresteerd en geestelijk onbekwaam verklaard. Hoewel Valerie Solanas controversieel en vaak bekend is vanwege haar gewelddadige actie, wordt ze ook gezien als een figuur die heeft bijgedragen aan het feministische discours en debat. Haar werk en acties hebben vragen opgeroepen over gender, macht en de rol van vrouwen in de samenleving.⁵²

Op de muurschildering *Hexenhammer* uit 2015, staan de geschriften van Ulrike Meinhof centraal. De muurschildering is een introductie op de performance, waarin de kunstenaar de geschriften opdraagt. Meinhof was een Duitse journalist, schrijfster en lid van de Rote Armee Fraktion (RAF). In de jaren 1960 werd ze steeds meer politiek actief en raakte ze betrokken bij linkse bewegingen en de studentenprotesten die plaatsvonden in Duitsland. In de vroege jaren 1970 werd Meinhof een belangrijk lid van de RAF, een radicale linkse

⁴⁷ 'Solitary Power: The Extreme Feminist Stance of Carla Lonzi', Elephant, geraadpleegd 30 mei 2023, <https://elephant.art/solitary-power-the-extreme-feminist-stance-of-carla-lonzi-03122021/>.

⁴⁸ 'Solitary Power: The Extreme Feminist Stance of Carla Lonzi'. Website Elephant.

⁴⁹ 'Solitary Power: The Extreme Feminist Stance of Carla Lonzi'. Website Elephant.

⁵⁰ 'Overlooked No More: Valerie Solanas, Radical Feminist Who Shot Andy Warhol', The New York Times, geraadpleegd 30 mei 2023, <https://www.nytimes.com/2020/06/26/obituaries/valerie-solanas-overlooked.html>.

⁵¹ 'Overlooked No More: Valerie Solanas, Radical Feminist Who Shot Andy Warhol'. Website The New York Times.

⁵² 'Overlooked No More: Valerie Solanas, Radical Feminist Who Shot Andy Warhol'. Website The New York Times.

guerrillabeweging die verantwoordelijk was voor verschillende gewelddadige acties in Duitsland. De groep pleegde een reeks aan misdaden, waaronder bankovervallen en aanvallen met springstoffen als onderdeel van hun strijd tegen het kapitalisme, het imperialisme en politiegeweld. Op 15 mei 1970 werd Meinhof gearresteerd en gevangengezet. Ze bleef politiek actief vanuit de gevangenis en schreef verschillende politieke essays. In 1976 werd ze dood aangetroffen in haar cel. Haar dood werd officieel geclassificeerd als zelfmoord, maar er zijn ook theorieën geopperd over mogelijke betrokkenheid van de autoriteiten. Ulrike Meinhof blijft een controversiële figuur in de Duitse geschiedenis en wordt gezien als een symbool van de radicalisering en politieke turbulentie van die tijd.⁵³

De kunstenaar bouwt voort op het radicaal feminisme, dat kritiek levert op het patriarchale systeem vanwege de systematische uitsluiting en onzichtbaarheid van alle onderdrukten die niet voldoen aan de patriarchale norm. Het werk van Fumai biedt een ruimte waarin deze norm niet bestaat en waarin conflict, geweld, verlangens en overdrijving zich onbelemmerd kunnen openbaren.⁵⁴ Ze bereikt dit door de ideeën van figuren zoals Lonzi, Solanas en Meinhof naar het heden terug te brengen. Wat Fumai interesseert in de positie van Lonzi, Solanas en Meinhof is hun bezit van een radicale houding. Ze hebben elk het vermogen om zich buiten de patriarchale structuren te plaatsen en de wens om een ruimte van kracht en tegelijkertijd ineenstorting te creëren, wat Fumai tot uiting brengt in haar artistieke praktijk. Dit dient niet alleen als een propagandistische positie, maar ook als een droomwereld die niet gedomineerd wordt door mannen.⁵⁵ Fumai's feministische positionering gebruikt radicaliteit als een vorm van bevrijding, of misschien wel ontsnapping. Haar oeuvre vormt een nieuwe realiteit en tegelijkertijd een herziene versie van de geschiedenis die onder de patriarchale norm nog niet kan bestaan.⁵⁶ De interpretatie van Fumai's werk waarin de focus ligt op de drang en verlangens om een nieuwe wereld te creëren, kent veel overeenkomsten met een andere feministische stroming.

Het spiritueel feminisme

Hoewel Fumai's positionering binnen het radicaal feminisme een passende lezing biedt voor haar praktijk, dekt het niet de volledige lading. Fumai's feministische praktijk en de hierboven beschreven drang van het willen herdefiniëren van de werkelijkheid is diep verstrengeld met

⁵³ 'Ulrike Meinhof', Duitsland Instituut, geraadpleegd 30 mei 2023, <https://duitslandinstituut.nl/artikel/3726/ulrike-meinhof>.

⁵⁴ Irene Picicelli, 'The ghosts are themselves the future', Open Edition Journals, geraadpleegd 1 mei 2023, <https://journals.openedition.org/mimesis/2309>.

⁵⁵ Picicelli. 'The ghosts are themselves the future'. Website Open Edition Journals.

⁵⁶ Picicelli. 'The ghosts are themselves the future'. Website Open Edition Journals.

spiritualiteit. Het spiritueel feminisme is echter een minder erkende stroming dan het radicaal feminisme en is dan ook minder literatuur over geschreven. Catharina Joanna Maria Halkes, een Nederlands theologe en feminist, schrijft in 1986 in het boek *Feminisme en Spiritualiteit* dat de feministische spiritualiteit beweging is ontstaan vanuit een vergelijkbaar inzicht als het radicaal feminisme. Spirituele feministen stellen ook dat de genderongelijkheid bij de grondbeginselen van het patriarchaat moet worden aangepakt. Ze schrijft dat hierbinnen drie bewegingen zijn te identificeren; de godinnenbeweging, de heksen beweging en een stroming die zich baseert op meer esoterische, psychoanalytische en therapeutische processen.⁵⁷ Fumai valt met haar kunstpraktijk niet precies binnen één bepaalde spirituele beweging, maar toont wel invloeden afkomstig uit deze bewegingen. Suzanna Danuta Walters publiceerde in 1985 een meer algemenere kijk op het spiritueel feminisme in het *Berkeley Journal of Sociology*. Walters is de directeur van het Women's, Gender, and Sexuality Studies Program en hoogleraar sociologie aan de Northeastern University in Boston. In het essay 'A Critique of *Spiritual Feminism*' definieert Walters een alomvattende definitie van het spiritueel feminisme, wat zich als relevante en alternatieve lezing leent van Fumai's feministische gedachtegoed.

Binnen de godinnenbeweging heerst er het verlangen om balans en harmonie te herstellen. Hierbij worden spirituele ervaringen ingezet om te verbinden met een omgeving en geschiedenis van een andere plek, wat verlichting kan brengen en een manier brengt om zich te verhouden tot de hedendaagse wereld.⁵⁸ Naast en voor een deel samengaan met de godinnenbeweging, is de heksen beweging. Binnen de heksen beweging gaat het over een vorm van religie, die enerzijds een protestbeweging is en anderzijds via magie en zelf gecreëerde rituelen uitdrukking verbondenheid brengt binnen de heksenkring.⁵⁹ Binnen Fumai's oeuvre kan de groep vrouwen die ze centraal stelt, worden geïnterpreteerd als een zorgvuldig samengestelde heksenkring, die haar steun gaf te midden van de harde realiteit van de wereld. Fumai verwees dan ook vaak naar zichzelf als 'wij' in plaats van 'ik'.⁶⁰

Walters stelt dat het spiritueel feminisme voortkomt uit het radicaal feminisme en daardoor in veel opzichten op elkaar lijken. Het spiritueel feminisme heeft echter de focus in het bijzonder liggen op de heroverweging en reconstructie van het spirituele leven, wat mogelijkheden biedt voor de bevrijding en houvast binnen de structuren van het

⁵⁷ Catharine J.M. Halkes, *Feminisme en Spiritualiteit*, Baarn: Ten Have, 1986, 5.

⁵⁸ Halkes, *Feminisme en Spiritualiteit*, 7.

⁵⁹ Halkes, *Feminisme en Spiritualiteit*, 7.

⁶⁰ Farronato, Bellini en Ragazzi, *Poems I Will Never Release*, 99.

kapitalistische patriarchale systeem.⁶¹ Het dient als een non-conformistische poging om deze structuren onder druk te zetten die vrouwen systematisch onderdrukken. Dit wordt nagestreefd door traditionele patronen van de dominante cultuur, waarmee op het patriarchaat wordt geduid, te doorbreken.⁶² Ook Walters benoemt dat binnen het spiritueel feminisme een breed spectrum aan bewegingen bestaat de godinnenbeweging, matriarchale futuristen en ritualisten.⁶³

Zoals hierboven benoemd gaat het spiritueel feminisme ook gepaard met kritiek op het kapitalistische systeem, waarbij economische ongelijkheid in stand wordt gehouden. Fumai deelt deze visie, in haar werk uit ze ook kritiek op het economische systeem met de nadruk op de kunstwereld. Dit maakte ze extra duidelijk door de term *unwork* te gebruiken wanneer ze over haar kunstwerken sprak.⁶⁴ Deze term is afkomstig uit het *SCUM manifest* van Valerie Solanas, waarin ze pleit om het kapitalisme omver te werpen en geld af te schaffen. Door het gebruik van een alternatieve term doorbreekt Fumai de hardnekkige dichotomieën tussen 'werk' en 'kunst' en tussen 'werk' en 'leven'.⁶⁵

Walters stelt dat holisme de filosofische basis achter het spiritueel feminisme is. Holisme is het idee dat een systeem uit één geheel bestaat en de afzonderlijke eigenschappen binnen het systeem niet te scheiden zijn van elkaar.⁶⁶ Het holisme dat door spirituele feministen wordt nageleefd, komt voort uit het geloof in de totale waardigheid van de persoonlijke en collectieve ervaringen van vrouwen.⁶⁷ 'They claim that this type of holism is a reaction to the destructiveness of the dichotomizing worldview wrought by patriarchy'.⁶⁸ Hiermee wordt bedoeld dat de dominante cultuur in stand houdt dat de macht buiten het individu ligt en het onderdrukte individu hierbij als gevolg niet meer in hun eigen waardigheid gelooft.⁶⁹ De feministen gebruiken het holisme door zichzelf te bevrijden als individu en leggen de focus op het gegeven van eenheid en dat alles met elkaar verbonden is. De spirituele feministen verzetten zich, net als de radicaal feministen, op deze manier tegen de rol van de geobjectiveerde vrouw.⁷⁰

⁶¹ Walters, "Caught in the Web: A Critique of Spiritual Feminism," 16.

⁶² Walters, "Caught in the Web: A Critique of Spiritual Feminism," 17.

⁶³ Walters, "Caught in the Web: A Critique of Spiritual Feminism," 18.

⁶⁴ Pipicelli, 'The ghosts are themselves the future'. Website Open Edition Journals.

⁶⁵ Walters, "Caught in the Web: A Critique of Spiritual Feminism," 23.

⁶⁶ Walters, "Caught in the Web: A Critique of Spiritual Feminism," 18.

⁶⁷ Walters, "Caught in the Web: A Critique of Spiritual Feminism," 18.

⁶⁸ Walters, "Caught in the Web: A Critique of Spiritual Feminism," 18.

⁶⁹ Walters, "Caught in the Web: A Critique of Spiritual Feminism," 19.

⁷⁰ Walters, "Caught in the Web: A Critique of Spiritual Feminism," 21.

Spirituele feministen ontwikkelen nieuwe mythes en symboolsystemen die voortkomen uit hun eigen idealen. ‘By creating an alternative set of symbols, myths, rituals, and deities, feminist spiritualists claim to be intrinsically attacking the legitimacy of male domination as well as male spiritual and religious hegemony’, schrijft Walters.⁷¹

Tegenwoordig maken hedendaagse heksen gebruik van religie en rituelen als psychologische hulpmiddelen en betuigingen van vrouwelijke kracht. Feministische hekserij is ontwikkeld om vrouwen van binnenuit te versterken en te bevrijden. Het geeft ze toegang tot een spirituele wereld waarin vrouwen niet ondergeschikt zijn aan de man, maar juist vereerd worden als de schepper, de moeder, de godin.⁷² Het geeft een alternatieve kijk op de essentie van vrouwelijkheid.

De artistieke praktijk van Fumai is diep verweven met het feminisme discours, met name het radicaal feminisme en het spiritueel feminisme. Het radicaal en spiritueel feminisme richten zich allebei op de culturele grondoorzaken van genderongelijkheid en stelt dat dezen diep geworteld zijn in de structuren en normen van de samenleving. Fumai's praktijk sluit hierbij aan door de bestaande geschiedenis in twijfel te trekken en de grondbeginselen van het patriarchaat aan te pakken. Ze legt de nadruk op de onderdrukking van vrouwen en gebruikt haar kunst om een radicale herverdeling van de maatschappij te bepleiten. Hoewel Fumai ook het belang van een inclusieve beweging erkent, blijft de onderdrukking van vrouwen voor haar van primair belang.

Het spiritueel feminisme komt voort uit het radicaal feminisme en is gebaseerd op een gelijksoortig gedachtegoed, echter ligt de focus hierbij op de spirituele holistische ervaring en de wijze waarop je daar de dominante cultuur mee kan aanvechten. Het spiritueel feminisme richt zich op de verbinding tussen spiritualiteit, vrouwelijkheid en het herstellen van de onderdrukte vrouwelijke kracht. Hoewel Fumai's werk niet expliciet binnen één spiritueel feministische stroming past, kent haar oeuvre veel raakvlakken met de stroming zoals geformuleerd door Walters. Ze gebruikt spiritualiteit binnen haar kunst om een stem aan non-conformistische vrouwen en radicaal feministen uit het verleden te geven en creëert hiermee een alternatieve geschiedenis waarmee ze een zekere vorm van spirituele bevrijding teweegbrengt.

⁷¹ Walters, “Caught in the Web: A Critique of Spiritual Feminism,” 21.

⁷² Walters, “Caught in the Web: A Critique of Spiritual Feminism,” 22.

Haar kunstwerken gaan openlijk de strijd aan met de dominante discourses van het Westerse patriarchaat en worden gekenmerkt door een activistisch karakter. Haar oeuvre sluit aan bij de basisprincipes van het radicaal feminisme, zoals geformuleerd door de Beauvoir in *The Second Sex*. Fumai zet zich bewust af tegen de opgelegde rol van de vrouw als tweede sekse. Ze maakt gebruik van vrouwen uit de geschiedenis, zoals Carla Lonzi, Valerie Solanas en Ulrike Meinhof, om de onderdrukking van vrouwen aan de kaak te stellen en een stem te geven aan opstandige en gemarginaliseerde vrouwen. Fumai toont een grote interesse in hun non-conformistische rollen en antiburgerlijke houding.

Hoofdstuk 2 - Occultisme binnen de studie van kunst

De kunstpraktijk van Chiara Fumai bevat naast het uitgesproken feministische karakter, ook vele verwijzingen naar verschillende occulte thema's. Het behelst mystieke en bovennatuurlijke vormen van kennis, die onder de veelomvattende term occultisme vallen. De onderzoeksvraag die centraal staat in dit hoofdstuk luidt: hoe verhoudt het occultisme zich binnen de kunst als middel van verzet? In dit hoofdstuk wordt als eerst naar een passende definitie en theoretisch kader gezocht, om de occulte thema's vanuit te benaderen. Als kunstenaar die werkzaam was in de eenentwintigste eeuw in Italië is het relevant om het occultisme binnen haar kunst te benaderen vanuit een Westers hedendaags perspectief, omdat de rol van religie en spiritualiteit een andere rol is gaan spelen binnen de maatschappij. Zoals bij de behandeling van het spiritueel feminisme duidelijk werd, was Fumai niet direct verbonden aan een traditionele groep of beweging, maar ging meer een individuele relatie aan met de thematiek. Dit gegeven zal verder worden toegelicht aan de hand van de theoretische concepten van Christopher Partridge en Nina Kokkinen. Daarnaast ligt de focus ook op hoe het occultisme zich kan lenen als middel van sociaal politiek verzet, met name voor vrouwen en hoe dit in het verleden al door andere vrouwelijke kunstenaars is toegepast.

De onttoverde wereld

De term occultisme is afgeleid van het Latijnse werkwoord *occulere*, dat bedekken of verbergen betekent. Het is een breed begrip dat door verschillende wetenschappers net weer anders wordt gedefinieerd. Alex Owen, hoogleraar aan de Northwestern-universiteit en gespecialiseerd in de Westerse esoterie binnen de Britse geschiedenis, stelt dat tegen het einde van de negentiende eeuw de term occultisme zich ging verzetten tegen een precieze definitie.⁷³ Ondanks dit gebrek aan nauwkeurige definitie, delen de diverse praktijken die geassocieerd worden met de term occultisme het gemeenschappelijke geloof in het bestaan van een verborgen realiteit die zich buiten de waarneming van onze zintuigen bevindt.⁷⁴

Het occultisme valt binnen de wetenschappelijke discipline van de Westerse esoterie. De Westerse esoterie en occultisme zijn beide brede en raadselachtige begrippen, die veel op elkaar lijken. De Westerse esoterie staat voor een groot aantal historische tradities, die voor

⁷³ Bauduin, Ferentinou en Zamani, *Surrealism, Occultism and Politics*, 44.

⁷⁴ Bauduin, Ferentinou en Zamani, *Surrealism, Occultism and Politics*, 44.

een lange tijd niet zijn meegenomen in het academische onderzoek. Dit is aan het veranderen, echter de Universiteit van Amsterdam biedt nog steeds als enige ter wereld in academische context een compleet onderwijsprogramma gewijd aan de Westerse esoterie aan.⁷⁵ Zij omschrijven deze veelomvattende discipline als ‘De term omvat ‘gnostische’, hermetische stromingen in de late oudheid, de zogenaamde ‘occulte wetenschappen’ (astrologie, alchemie, magie), joodse en christelijke kabbala, theosofie, rozenkruisers, illuminisme, occultisme, spiritualisme en aanverwante stromingen in moderne en hedendaagse cultuur zoals new age en occultuur’.⁷⁶ De Westerse esoterie kan dus worden gezien als de paraplueterm die betrekking heeft op spirituele en mystieke kennis, maar de discipline kan ook alternatieve geneeswijzen, filosofie en psychologie bevatten. Het bestuderen van esoterie houdt in dat nieuwe materialen en ideeën worden verkend vanuit onconventionele theoretische perspectieven, wat kan leiden tot nieuwe inzichten en perspectieven op de Westerse cultuur.⁷⁷ Het occultisme richt zich hierbinnen specifiek op bovennatuurlijke praktijken en kennis. Dit kan magie, astrologie, hekserij, alchemie en andere vormen van mystiek en spiritualiteit omvatten. Het occultisme kan dus worden gedefinieerd als een subcategorie binnen de esoterie, die zich specifiek richt op het werken met bovennatuurlijke praktijken.⁷⁸

Volgens Wouter Hanegraaff, hoogleraar Geschiedenis van de Hermetische Filosofie en verwante stromingen aan de Universiteit van Amsterdam, kan het occultisme worden gezien als een beweging van de esoterie die zich heeft geconformeerd aan de onttovering (entzauberung), een veel gebruikt concept bedacht door de socioloog Max Weber begin twintigste eeuw.⁷⁹ In de negentiende en vroeg twintigste eeuw vond er volgens hem een periode van onttovering plaats. Dit is gebaseerd op het idee dat de moderne samenleving vandaag de dag vooral gebaseerd is op rationele principes, waarbij wetenschap en technologie centraal staan.⁸⁰ De theorie van Weber wordt echter door andere wetenschappers bevestigd, door het argument dat de moderne wereld nooit onttoverd is geweest, maar dat er slechts een grote verandering heeft plaatsgevonden. Hanegraaff schrijft dat als gevolg van de secularisatie er een grotere interesse ontstond in het vermengen van religie en wetenschap. Hieruit is het moderne occultisme voortgekomen en is zich op een snel tempo gaan verspreiden.⁸¹ Een aanzienlijk deel van de Westerse bevolking is namelijk nog steeds blijven geloven in occulte praktijken. Uit onderzoek blijkt dat veertig tot vijftig procent van de moderne, postindustriële

⁷⁵ Hanegraaff, Forshaw en Pasi, *Hermes Explains*, 7.

⁷⁶ ‘Esotericism in the Academy’. History of Hermetic Philosophy. Geraadpleegd 30 mei 2023. <https://www.amsterdamhermetica.nl/esotericism-in-the-academy/>.

⁷⁷ Hanegraaff, Forshaw en Pasi, *Hermes Explains*, 7.

⁷⁸ W.J. Hanegraaff, *New Age religion and Western culture : Esotericism in the mirror of secular thought*, Leiden: BRILL, 1996, 422.

⁷⁹ Hanegraaff, *New Age religion and Western culture*, 422.

⁸⁰ Hanegraaff, Forshaw en Pasi, *Hermes Explains*, 13.

⁸¹ Hanegraaff, Forshaw en Pasi, *Hermes Explains*, 16.

Westerse samenlevingen is blijven geloven in fenomenen zoals geesten, magie, astrologie, telepathie en helderziendheid.⁸²

Christopher Partridge leverde met zijn boek *The Re-Enchantment of the West* een nieuwe blik op het concept van de onttovering en het moderne occultisme. Partridge is een auteur en professor aan de Lancaster Universiteit en medeoprichter van het Centrum voor de Studie van Religie en Populaire Cultuur. In zijn boek beargumenteert hij dat de rol van religie slechts is hervormd en verplaatst en dat we de aanwezigheid ervan in de moderne wereld niet moeten onderschatten.⁸³ Hij stelt dat de verandering mogelijk niet is erkend doordat er minder traditionele vormen van religie en spiritualiteit zijn ontstaan. De strenge dichotomieën tussen ‘het heilige en het seculiere, het spirituele en het rationele, het goddelijke en het alledaagse en het lichaam en de ziel’ zijn vervaagd.⁸⁴ ‘Much secularization theories produced earlier in the twentieth century mistook the deregulation of religion for the decline of religion’ schrijft Partridge.⁸⁵ In zijn boek oppert hij dat er opnieuw moet worden gekeken naar de manier waarop we de onttoverde wereld bestuderen en begrijpen.

Als antwoord hierop introduceert hij de term occultuur (occulture). Het concept beschrijft het proces van de verspreiding van occulte ideeën en symboliek in de moderne wereld. Het verwijst naar de aanwezigheid en invloed van occulte ideeën, praktijken en symbolen in de populaire cultuur, zoals literatuur, kunst, muziek, film en mode.⁸⁶ Occultuur is geen specifieke wereldbeschouwing, maar eerder een bron van ideeën, overtuigingen, praktijken en symbolen waar mensen uit kunnen putten.⁸⁷ Het kan oppervlakkig gebruikt worden voor vermaak, maar ook omarmd worden met een serieuze religieuze toewijding. Het concept van oude wijsheid en tradities wordt vaak benadrukt binnen occultuur en wordt gezien als een manier om opnieuw verbinding te maken met spiritualiteit.⁸⁸ Occultuur biedt een rijke bron van materiaal waar kunstenaars uit kunnen putten voor hun werken. Het is relevant om naar het oeuvre van Fumai te kijken vanuit het kader van de occultuur. Het concept van occultuur helpt de studie van kunst en esoterie te situeren binnen bredere wetenschappelijke discussies over populaire cultuur en religie. Fumai was actief als kunstenaar in deze zogenoemde onttoverde wereld en leek haar ideeën te putten uit een rijke bron van occulte tradities, symbolen en rituelen, zonder zich te binden aan een religieuze of esoterische gemeenschap. Haar persoonlijke ervaringen en individualiteit als kunstenaar

⁸² Hanegraaff, Forshaw en Pasi, *Hermes Explains*, 13.

⁸³ Partridge, *The Re-Enchantment of the West*, 59.

⁸⁴ Partridge, *The Re-Enchantment of the West*, 59.

⁸⁵ Partridge, *The Re-Enchantment of the West*, 59.

⁸⁶ Partridge, *The Re-Enchantment of the West*, 84.

⁸⁷ Partridge, *The Re-Enchantment of the West*, 84.

⁸⁸ Partridge, *The Re-Enchantment of the West*, 84.

blijven gewaarborgd binnen haar praktijk. Nina Kokkinen, professor aan het Donner Instituut, heeft in haar essay ‘Artists as truth-seekers’ hier een analyse model voor ontwikkeld in 2021. In haar onderzoek focust zij zich op de impact van esoterie op moderne en hedendaagse kunst.⁸⁹ In het essay bespreekt ze het bestaande concept van zoekerschap (seekership), afkomstig uit de Godsdienstsociologie, en gaat na hoe het als een analytisch instrument kan dienen voor de studie van kunst en occultuur.⁹⁰

Het zoekerschap als analytisch instrument

Het concept van het zoekerschap kan nieuwe mogelijkheden en inzichten bieden binnen de kunst. Het is bruikbaar voor kunstenaars, zoals Fumai, die een individuele relatie met de occultuur van hun tijd belichamen. Het concept kan daarbij ook inzicht bieden in hoe de verbanden tussen kunst en esoterie in verschillende tijden en plaatsen zijn veranderd.⁹¹ Kokkinen gebruikt occultuur om te onderzoeken hoe elementen uit de esoterie in kunst worden gebruikt en aangepast, maar ook hoe het een nieuw soort religie creëert. De analyse van het zoekerschap kan breder zijn dan enkel de kunstenaar, maar ook het feit dat ze een actieve bijdrage leveren aan het hervormen van de betekenissen van religie en spiritualiteit kan erbij worden betrokken. Kunstenaars werden blootgesteld aan occulte ideeën, die vervolgens weer invloed hebben op de kunst die ze produceren. Het is een wederzijdse relatie, met elementen die in beide richtingen stromen.⁹² ‘Their activities can be interpreted as part of the broader processes by which modern religiosity is changing.’⁹³

In haar onderzoek heeft Kokkinen de begrippen occultuur en zoekerschap opnieuw geconceptualiseerd, deze concepten verbinden de laat negentiende-eeuwse esoterie naar het hedendaagse spiritualiteit. Aan de hand hiervan kan het werk van moderne en hedendaagse kunstenaars worden geanalyseerd. Vanuit het perspectief van het zoekerschap kan naar Fumai worden gekeken als zoeker. Waarbij ze antwoorden zoekt op een verscheidenheid aan belangrijke vragen, bijvoorbeeld hoe ze de wortels van het patriarchaat kan aanpakken. Dit doet ze door zich vanuit het zoekerschap te richten op het veld van de occultuur, waarin het naast elkaar bestaan van occultisme, kunst en het in dit geval het radicaal feminisme een bruikbare wisselwerking heeft opgeleverd.⁹⁴

⁸⁹ ‘Nina Kokkinen’, Uudenetsijat, geraadpleegd 12 juni 2023, <https://uudenetsijat.com/english/researchers/nina-kokkinen/>.

⁹⁰ Kokkinen, “Artists As Truth-Seekers”, 4.

⁹¹ Kokkinen, “Artists As Truth-Seekers”, 4.

⁹² Kokkinen, “Artists As Truth-Seekers”, 4.

⁹³ Kokkinen, “Artists As Truth-Seekers”, 10.

⁹⁴ ‘Nina Kokkinen’. Website Uudenetsijat.

Kokkinen zet in het essay een aantal kernpunten van het zoekerschap uiteen die relevant kunnen zijn voor de analyse van Fumai's oeuvre. De focus ligt hierbij zowel op het sociale gedrag als de visuele aspecten van het werk van de kunstenaar.⁹⁵ 'Seeking can also imply a pursuit of a more spiritual artistic practice', waaruit Kokkinnen stelt dat het zoekende karakter van een kunstenaar kan leiden tot een spirituele kunstpraktijk.⁹⁶ Ze schrijft hoe het zoekproces van de kunstenaar geleid wordt door het mengen en vergelijken van verschillende religieuze en culturele bronnen, die uiteindelijk leiden tot één geheel. Het werk of gedachtegoed kan dan uit verschillende componenten bestaan die samen een constructie vormen. Hierbij benoemt Kokkinen dat volledige toewijding aan een bron meestal niet voorkomt, maar slechts onderdelen hieruit worden opgenomen.⁹⁷ De geselecteerde delen van de specifieke bron worden vervolgens gecombineerd met enkele andere elementen die de zoeker aanspreekt.⁹⁸ Kokkinnen schrijft ook dat verschillende media een sleutelrol spelen binnen het zoekerschap. De vaak gedeelde en gebruikelijke manieren van denken en handelen wordt verspreid en hergebruikt via verschillende media, zoals 'literair en visueel materiaal, of verschillende soorten optredens en presentaties'.⁹⁹ Ook benoemt ze dat de zoeker zich actief afzet tegen de traditionele rollen van institutionele religies, waarbij bestaande instellingen en geloofsleer worden afgekeurd. In plaats daarvan hebben zoekers de voorkeur om hun eigen vorm van religie of spiritualiteit zelf te bepalen. Hiervan is het resultaat dat het individuele zelf de hoogste autoriteit wordt.¹⁰⁰ De zoeker creëert een maakproces waarin het potentiële religieuze en culturele materiaal wordt opgenomen, om vervolgens te worden toegepast of afgewezen. Dit is afhankelijk van hoe goed het materiaal past binnen het eigen gedachtegoed en ervaringen van de kunstenaar.¹⁰¹

Spirituele ontwikkeling is een belangrijk onderdeel van het zoekerschap en dit is waarom het vaak gelinkt wordt aan de esoterie. Daarnaast drukken zoekers vaak de wens uit om hun relatie met het heilige te verdiepen, en anderzijds afstand te nemen van institutionele religies die geen bevredigende antwoorden op hun vragen kunnen bieden. Ze zijn zeer geïnteresseerd in het zoeken naar persoonlijke ontwikkeling en antwoorden op de grote mysteries van leven en dood.¹⁰² Fumai speelt in haar werk overduidelijk met de scheidingslijn tussen leven en dood. In het essay geeft Kokkinnen een aantal voorbeelden van zoekers, echter zijn dit

⁹⁵ Kokkinen, "Artists As Truth-Seekers", 10.

⁹⁶ Kokkinen, "Artists As Truth-Seekers", 15.

⁹⁷ Kokkinen, "Artists As Truth-Seekers", 10.

⁹⁸ Kokkinen, "Artists As Truth-Seekers", 10.

⁹⁹ Kokkinen, "Artists As Truth-Seekers", 13.

¹⁰⁰ Kokkinen, "Artists As Truth-Seekers", 11.

¹⁰¹ Kokkinen, "Artists As Truth-Seekers", 11.

¹⁰² Kokkinen, "Artists As Truth-Seekers", 15.

uitsluitend mannen. Hierover benoemt ze dat er ook veel vrouwelijke kunstenaars en schrijvers als zoekers kunnen worden geïnterpreteerd, maar dat de geschiedenis heeft aangetoond dat dit bij vrouwen vaak in tragedie is geëindigd.¹⁰³ ‘At least in the early twentieth century, the stories of female seekers usually ended in tragedy, perhaps more often than the journeys of their male counterparts.’¹⁰⁴ Een opvallende en passende vondst, omdat het leven van Fumai in 2017 ook in tragedie is geëindigd.

Occultisme als middel van verzet

In het boek *Hermes Explains : Thirty Questions about Western Esotericism* wordt onderzocht hoe specifiek vrouwen de esoterie als sociaal en politiek middel beschouwen. De esoterie komt voor in het gehele politieke spectrum, echter heeft het in het bijzonder geleid tot de gelegenheid voor progressieve vrouwen om zich in te zetten voor de verbetering van het algehele menselijke leven en de bescherming van de natuur.¹⁰⁵ Na de Reformatie werden bewegingen binnen het esoterische denken door vrouwen ingezet als middel voor onorthodoxe gender politiek. Veel vrouwen voelden zich aangetrokken tot overtuigingen die zich minder focussen of totaal onttrokken van de mannelijke aard van God.¹⁰⁶ Andere kenmerken van esoterie die vrouwen gebruikten was het afwijzen van de standaard genderrollen, zoals het idee dat het huwelijk en moederschap een door God bepaalde bestemming was. Het gedachtegoed dat iedereen verlossing kon bereiken, ook zonder tussenkomst van een mannelijk gezag, werd hiermee omarmd.¹⁰⁷

Vrouwelijke spiritualisten pasten dit gedachtegoed misschien wel op een van de meest radicale manieren toe, waarin ze hun nieuwe ideeën toeschreven aan spirituele contacten waardoor ze bezeten werden. Deze vrouwen vormden een medium waarbij innerlijke stemmen hen tot actie riepen. ‘They spoke in public, wrote books, went on lecture tours, and joined school and hospital boards, sanitary commissions, charitable organisations, and reform movements promoting such things as child and animal welfare, women’s rights, labour reforms, birth control, prisoner welfare, and urban renewal.’¹⁰⁸ Gezamenlijk ondersteunden de verschillende esoterische bewegingen en gemeenschappen, zoals de spiritualisten, theosofen en aanhangers van New Thought, het streven naar vrouwenkiesrecht en het recht van vrouwen

¹⁰³ Kokkinen, “Artists As Truth-Seekers”, 16.

¹⁰⁴ Kokkinen, “Artists As Truth-Seekers”, 16.

¹⁰⁵ Hanegraaff, Forshaw en Pasi, *Hermes Explains*, 72.

¹⁰⁶ Hanegraaff, Forshaw en Pasi, *Hermes Explains*, 71.

¹⁰⁷ Hanegraaff, Forshaw en Pasi, *Hermes Explains*, 72.

¹⁰⁸ Hanegraaff, Forshaw en Pasi, *Hermes Explains*, 74.

op eigen bezit. Ze pleitten onder andere voor seksuele rechten van vrouwen, vrijwillig moederschap en anticonceptie.¹⁰⁹

Deze vormen van verzet werden ook toegepast binnen de kunst, door vrouwelijke kunstenaars. Hoewel er door de geschiedenis heen weinig aandacht is geweest voor hen, heeft hier de laatste jaren een opmerkelijke verandering in plaatsgevonden. Er is momenteel een grote belangstelling voor occulte thematiek binnen de kunstwereld.¹¹⁰ Dit uit zich zowel in het werk van kunstenaars, maar ook in programmeringen van tentoonstellingen. In de afgelopen jaren zijn steeds meer tentoonstellingen gericht op de creatieve inspanningen van esoterische mediums, mystici en heksen en velen van hen zijn vrouwelijke kunstenaars.¹¹¹ Hierbij is er onontdekte interesse gewekt voor vrouwelijke kunstenaars uit het verleden, maar ook voor hedendaagse kunstenaars die zich richten tot het mystieke en spirituele.

Bijvoorbeeld de mystieke kunstenaar uit de negentiende eeuw, Georgiana Houghton, die tekeningen maakte met behulp van spirituele gidsen. Als spiritueel medium kreeg ze als vrouw toegang tot leiderschap.¹¹² Een seance werd zo als middel gebruikt om binnen de Victoriaanse samenleving toch een vorm van leiderschap te ervaren. Een ander voorbeeld is Hilma af Klint uit begin twintigste eeuw, een nu pas erkende pionier op het gebied van abstracte kunst. In 2018 werd er een overzichtstentoonstelling in het Guggenheim Museum in New York georganiseerd. Het werd de best bezochte tentoonstelling van het museum tot dan toe. Aan de hand van inventieve en spirituele ervaringen creëerde Af Klint abstracte meesterwerken die de transcendentie van gender omarmen.¹¹³ Dit overstijgen van genderpatronen kwam ook terug in het werk van de twintigste-eeuwse kunstenaar Ithell Colquhoun. Ze werd gedurende haar hele carrière sterk beïnvloed door de Britse surrealistische beweging, maar de groep accepteerden Colquhouns interesse in het occultisme niet. Colquhoun was gefascineerd door occulte thema's, de Keltische mystiek en de mythische androgyne.¹¹⁴ S. Elizabeth schenkt in haar boek *The Art of the Occult* uit 2020 aandacht aan deze onderbelichte vrouwelijke kunstenaars en ze benoemt hoe spiritualiteit altijd sterk verweven is geweest met sociale rechtvaardigheid. Velen van hen waren ook verbonden met de strijd voor vrouwenkiesrecht. 'Transgressive women resisting patriarchal

¹⁰⁹ Hanegraaff, Forshaw en Pasi, *Hermes Explains*, 79.

¹¹⁰ Judah, 'The occult's return to art'. Website The Guardian.

¹¹¹ Jennifer Higgie, *The Other Side: A Journey into Women, Art and the Spirit World*, Londen: Weidenfeld & Nicolson, 2023, 8.

¹¹² Judah, 'The occult's return to art'. Website The Guardian.

¹¹³ 'Paths to Abstraction: Spirituality in the Work of Three Women Artists', Harvard Divinity Bulletin, geraadpleegd 12 juni 2023, <https://bulletin.hds.harvard.edu/paths-to-abstraction-spirituality-in-the-work-of-three-women-artists/>.

¹¹⁴ 'Look closer: Queer Cornwall', Tate Gallery, geraadpleegd 20 juni 2022, <https://www.tate.org.uk/art/artists/marlow-moss-1671/queer-cornwall>.

oppression have always been called witches'.¹¹⁵ Ze stelt dat het occultisme zowel troost kon bieden, maar ook kan worden ingezet als een bron van anti-autoritaire macht.¹¹⁶

In de introductie van het boek *Surrealism, Occultism and Politics* wordt er door Tessel M. Bauduin over de term 'occulte politiek' gesproken als een anti-modernistische strategie. Hiermee duidt ze op de manier waarop surrealisten destijds occulte stijlfiguren inzetten voor ontwrichtende en revolutionaire doeleinden.¹¹⁷ Het occultisme is door de geschiedenis heen een terugkerend onderdeel geworden van politiek radicale en avantgardistische opvattingen. Het was een vanzelfsprekende manier om persoonlijke verandering en zelfontplooiing te bewerkstelligen, maar diende ook als middel voor hen die een wezenlijke transformatie van de samenleving en het politieke systeem nastreven.¹¹⁸ Ze neemt hierbij de surrealistische beweging als voorbeeld, waarbij kunstenaars reageerden op de samenvloeiing van politiek en het occultisme in hun kunst. Ze argumenteert dat enkele surrealisten binnen de beweging het occultisme omarmden als een potentieel middel van revolutie, ondermijning, radicalisme en utopische politiek.¹¹⁹ Bauduin haalt hierbij ook de definitie van David Allen Harvey aan, waarin het occultisme beschreven wordt als een middel dat zich vooral richt op het vinden van een betekenisvolle plek voor het menselijk bestaan in een samenleving die vervreemdend kan aanvoelen.¹²⁰ Vergelijkbaar met het spiritueel feminisme kan het occultisme als bevrijding dienen om een nieuwe wereld voor te stellen.

De spirituele wereld heeft eigenlijk altijd al een grote invloed gehad op de vorming van kunst en cultuur. In het Westen was de Bijbel de bron voor het maken van oude kunst en zit vol met verwijzingen naar magie en occulte thema's. Hetzelfde geldt voor de heiligen, engelen en duivels uit de Renaissance en de goden uit het oude Griekenland.¹²¹ Kunstenaars hebben de gereedschappen om door de tijd te reizen en met hen uit het verleden en de toekomst te communiceren, mocht dat nou in de vorm van boeken, muziek of schilderijen gebeuren.¹²² Echter, volgens Hettie Judah is spiritualiteit binnen de hedendaagse kunstwereld veranderd. Ze stelt dat de hedendaagse spirituele kunstbeweging dieper geworteld zit in verkenningen van feminisme, antikolonialisme en alternatieve machtsstructuren.¹²³ Wat mogelijk een reactie is op de angst en ongerustheid van de huidige samenleving. Dit is ook

¹¹⁵ Judah, 'The occult's return to art'. Website The Guardian.

¹¹⁶ Judah, 'The occult's return to art'. Website The Guardian.

¹¹⁷ Bauduin, Ferentinou en Zamani, *Surrealism, Occultism and Politics*, 44.

¹¹⁸ Bauduin, Ferentinou en Zamani, *Surrealism, Occultism and Politics*, 10.

¹¹⁹ Bauduin, Ferentinou en Zamani, *Surrealism, Occultism and Politics*, 10.

¹²⁰ Bauduin, Ferentinou en Zamani, *Surrealism, Occultism and Politics*, 3.

¹²¹ Higgie, *The Other Side*, 5.

¹²² Higgie, *The Other Side*, 5.

¹²³ Judah, 'The occult's return to art'. Website The Guardian.

terug te zien in de kunst van Fumai, waarin de occulte thema's en het radicale verzet heel zichtbaar zijn. In de werken van de eerder genoemde kunstenaars ligt het verzet meer verborgen in de symboliek en ligt de nadruk minder op het uitdragen van een activistische boodschap.

In dit hoofdstuk is onderzocht hoe occultisme kan dienen als middel van sociaal en politiek verzet binnen de kunst. Christopher Partridge introduceert het concept van occultuur, dat verwijst naar de aanwezigheid en invloed van occulte ideeën en symboliek in de populaire cultuur. Nina Kokkinen heeft het concept van zoekerschap geïntroduceerd als analytisch instrument voor de studie van kunst en occultuur. Zoekerschap benadrukt de individuele relatie van kunstenaars met occulte thema's en de actieve bijdrage die zij leveren aan het herdefiniëren van religie en spiritualiteit. Het zoekproces van kunstenaars leidt tot een mengeling van religieuze en culturele bronnen, waarbij geselecteerde elementen worden gecombineerd tot een geheel. Zoekers nemen afstand van traditionele institutionele religies en eisen het recht om hun eigen vorm van religie te bepalen. Ze creëren nieuwe vormen van religie in hun kunst waarin enkel bestaand spiritueel en cultureel materiaal dat hen fascineert wordt toegepast.

Vooraf vrouwen vonden in de esoterie een mogelijkheid om zich in te zetten voor verbetering van het menselijk leven en de bescherming van de natuurlijke wereld. Ze voelden zich aangetrokken tot esoterische overtuigingen die zich minder richten op traditionele levensopvattingen. Er is de laatste jaren een toenemende interesse in occulte thematiek binnen de kunstwereld, waarbij het werk van onderbelichte kunstenaars uit het verleden en hedendaagse kunstenaars die zich richten op het mystieke en spirituele meer aandacht krijgen. Het occultisme is een terugkerend element binnen de politiek radicale en avant-gardistische opvattingen. Het wordt gebruikt als een middel voor persoonlijke en spirituele zoektocht en als een manier om de bestaande samenleving en het politieke systeem te veranderen. Deze resultaten bieden een waardevol kader voor de analyse van Fumai's oeuvre en de rol van occultisme binnen haar hedendaagse kunstpraktijk, waarbij ze antwoorden zoekt op belangrijke vragen en elementen uit het occultisme in combinatie met haar ideeën over radicaal en spiritueel feminisme.

Hoofdstuk 3 - Fumai's magische kunstpraktijk

In dit hoofdstuk wordt de aanwezigheid van de occulte thema's in het werk van Chiara Fumai onderzocht. Er zijn drie kunstwerken van Fumai geselecteerd als casestudies die haar oeuvre representeren. Het is daarbij van belang dat de casestudies occulte thema's bevatten die in dienst staan van haar feministische boodschap. Fumai staat het meest bekend om haar performances en videowerken waarin ze zelf centraal staat en bezeten wordt door opstandige vrouwen uit het verleden, maar haar oeuvre is veel breder en gevarieerder dan dat. Het is daarom ook relevant om te onderzoeken hoe ze binnen andere media gebruik maakte van occulte praktijken. Deze casestudies zijn geselecteerd met het in acht nemen van de diversiteit aan media waarin Fumai werkte. De casestudies zijn het zegel ontwerp *Follow This You Bitches*, het videowerk *The Book of Evil Spirits* en de muurschildering *This Last Line Cannot Be Translated*. De casestudies helpen bij het inzichtelijk maken van de manieren waarop Fumai het occultisme toepast in haar kunstpraktijk. Daarbij wordt de vraag gesteld: welke occulte thema's zijn er aanwezig in het oeuvre van Chiara Fumai en hoe past ze deze toe? Dit hoofdstuk bouwt voort op de kennis en concepten die in de voorgaande hoofdstukken zijn besproken en past dit toe op de analyse van de casestudies. Op deze wijze wordt beargumenteerd hoe Fumai gebruik maakt van occulte thema's in haar kunstpraktijk.

Afb. 1: Chiara Fumai, *Follow This You Bitches*, 2013, zegel en installatie, verschillende materialen en afmetingen.

Follow This You Bitches

Het eerste werk *Follow This You Bitches*, is een uitvergroting van het zegel dat Fumai gebruikte om haar correspondenties mee te ondertekenen (afb. 1). Het ontwerp is gemaakt in 2013 en is een cirkelvormige tekening met zwarte lijnen. De zegel is bedacht en ontworpen ter gelegenheid van de gelijknamige tentoonstelling in FUTURA-Centre for Contemporary Art in Praag.¹²⁴ In de cirkel staat een hexagram gecentreerd, met daarin een ellipsvormig symbool omringd door zeven zevens. In de rand van de cirkel staat *Chiara Fumai Follow This You Bitches* geschreven in hoofdletters. Het is een herontwerp van de *Babalon* zegel gemaakt door Aleister Crowley, een Britse occultist, schrijver, filosoof, dichter en mysticus uit 1875. In 1904 oefende hij ceremoniële magische aanroepingen met zijn vrouw, waarin hij beweerde dat hij via de directe stem van de Egyptische god Horus een tekst ontving. Een aanroeping is een verzoek of oproep om hulp van iemand, vaak een god, als onderdeel van een religieuze ceremonie.¹²⁵ Dit resulteerde in de heilige tekst, *The Book Of The Law*, een openbaring van een nieuw tijdperk waarvan Crowley de profeet was. Het tijdperk van Osiris, gemanifesteerd als patriarchale religie en samenleving, zou worden vervangen door het nieuwe tijdperk van Horus, waarin individuele vrijheid centraal staat.¹²⁶

Babalon is een godin die voorkomt in het occulte systeem van Thelema. ‘The Greek word thelema (will) was the “word” of the “law” of the Aeon of Horus, encapsulated in its seemingly antinomian dictum “Do what thou wilt.”’¹²⁷ Het symbool roept de Scarlet Woman, Great Mother of Mother of Abominations op, de vrouwelijke goddelijkheid van het mystieke systeem.¹²⁸ In haar meest abstracte vorm vertegenwoordigt Babalon de vrouwelijke seksuele impuls en de bevrijde vrouw. Babalon is een godin en de archetypische tegenstander van onthouding en de uitgesproken criticus van seksuele zuiverheid als verlossing: een symbool van vrouwelijke bevrijding.¹²⁹ De zeven punten van de ster vertegenwoordigen de zeven letters van de naam Babalon, de zeven planeten, de zeven sluiers en de zeven chakra's.¹³⁰

Fumai neemt het symbool van obscure macht nagenoeg over, maar past een onverwachte modificatie toe. Naast dat ze haar eigen naam aan het symbool heeft toegevoegd, refereert ze ook aan popicoon Cher met de slogan ‘*follow this you bitches*’.¹³¹ Cher is een

¹²⁴ Farronato, Bellini en Ragazzi, *Poems I Will Never Release*, 380.

¹²⁵ ‘Invocation’, Cambridge Dictionary, geraadpleegd 12 juni 2023. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/invocation>.

¹²⁶ Hendrik Bogdan en Martin P Starr, red. *Aleister Crowley and Western Esotericism*. Cary: Oxford University Press, 2012, 5.

¹²⁷ Bogdan en Starr, red., *Aleister Crowley and Western Esotericism*, 5.

¹²⁸ Farronato, Bellini en Ragazzi, *Poems I Will Never Release*, 380.

¹²⁹ Bogdan en Starr, red., *Aleister Crowley and Western Esotericism*, 5.

¹³⁰ ‘Centre d’art contemporain (GE) – Chiara Fumai’, Archeotech, geraadpleegd 25 maart 2023. <https://www.archeotech.ch/fpcm/dej0sxa3388>.

¹³¹ Cherilyn Sarkisian LaPiere. *Cher - Follow This You Bitches*. YouTube: JeWanaBMyTiger, 2007. Video. <https://www.youtube.com/watch?v=blikloNcPVQ>, min. 5:20.

bekende Amerikaanse zangeres en actrice van Armeense afkomst. Ze gebruikte de leus destijds tijdens haar Living Proof: The Farewell Tour in 2002 tot 2005. Het was een boodschap naar de jongere generatie popsterren, een uitdaging om haar te evenaren. Het was ook een uiting van verzet en diende om alle afgunst te verdrijven die de populariteit van Cher tijdens haar veertigjarige carrière had gewekt.¹³² Door de leus aan het werk toe te voegen kan worden aangenomen dat Fumai dit op een overeenkomende manier wilde inzetten. Het kan worden geïnterpreteerd als een symbool van zelfbevrijding en een vorm van krachtbetuiging.

De wijze waarop dit werk in elkaar steekt, komt sterk overeen met de definitie van occultuur. Ze put haar ideeën uit verschillende bronnen zoals Crowley en Cher, waardoor het werk uit verschillende componenten bestaat. Fumai gaat zo een individuele relatie aan met de occultuur van haar tijd. Het geeft inzicht in hoe het occultisme binnen de moderne wereld kan opereren, door een hedendaagse verwijzing naar de popcultuur toe te voegen.¹³³ Ze vermengt in dit werk gedachten, persoonlijkheden en tijdperken waardoor er verrassende verbanden ontstaan.¹³⁴ Door de toe-eigening van dit occulte symbool, maakt Fumai haar verlangen naar een nieuw tijdperk van de bevrijde vrouw zichtbaar. Door haar eigen naam eraan te verbinden en het de functie van een correspondentiezegel te geven, zijn de achterliggende gedachten van het werk feministisch maar ook persoonlijk. Dit aspect komt weer overeen met het concept van zoekerschap, waarbij de persoonlijke ervaring van de kunstenaar doorslaggevend is in welke informatie wordt toegeëigend.¹³⁵

¹³² 'Centre d'art contemporain (GE) – Chiara Fumai.' Website Archeotech.

¹³³ Kokkinen, "Artists As Truth-Seekers", 4.

¹³⁴ Farronato, Bellini en Ragazzi, *Poems I Will Never Release*, 380.

¹³⁵ Kokkinen, "Artists As Truth-Seekers", 19.

Afb. 2: Chiara Fumai, *The Book of Evil Spirits*, 2015, videowerk met geluid.

The Book of Evil Spirits

Het tweede werk is *The Book of Evil Spirits*, een videowerk van 20 minuten uit 2015 (afb. 2). In het videowerk staat een vrouw die geblinddoekt aan tafel zit centraal. De rest van de ruimte is volledig verduisterd. Op de tafel staan drie attributen, een kaars, een glazen bol en een ouijabord. De vrouw heeft ook pen en papier in haar handen, waar ze zo nu en dan wat opschrijft. Ze is afwisselend bij bewustzijn en spreekt dan af en toe in het Engels. Dit wordt gevarieerd met een voice-over met de stem van dezelfde vrouw. De audio wordt versterkt met geluidseffecten. Ook worden er af en toe videobeelden in lage transparantie over de video heen afgespeeld, wat de illusie wekt dat er geesten door het beeld bewegen. Dezelfde vrouw speelt verschillende personages, zo verschijnt ze bijvoorbeeld ook met baard. Het figuur met de baard is in het klein zichtbaar boven de kaars (afb.2).

Fumai speelt in dit videowerk met het fenomeen *channelling*, waarin ze zelf als medium contact maakt met spirituele entiteiten. Dit wordt gedaan met behulp van automatisch schrijven of spreken, een ouijabord en seances. Een medium legt volgens dit principe bijvoorbeeld contact met overledenen om boodschappen te ontvangen en eventueel door te geven.¹³⁶ Fumai haalde voor dit werk inspiratie uit Eusapia Palladino. Palladino was een controversiële Italiaanse spiritist uit de late negentiende en vroeg twintigste eeuw. Ze meende beschikking te hebben tot verschillende bovennatuurlijke krachten. Palladino werd als eerste

¹³⁶ Farronato, Bellini en Ragazzi, *Poems I Will Never Release*, 324.

bekend in spiritistische kringen toen ze in 1880 in Napels een magische demonstratie deed. Tijdens haar demonstraties liet ze op magische wijze voorwerpen bewegen zonder zichtbare invloed, zoals het laten zweven van tafels en stoelen.¹³⁷ Ze werd door velen beschouwd als een van de verrassendste mediums van haar tijd en reisde dan ook door Europa en Amerika om haar bijzondere vaardigheden te tonen. Echter, werden deze vaardigheden door veel ongelovigen in twijfel getrokken. Er werd gesuggereerd dat ze als een goed getrainde goochelaar de bewegingen van de voorwerpen zelf in handen had. Destijds zijn er vele pogingen gedaan om haar methodes te ontmaskeren.¹³⁸

In het videowerk speelt Fumai dat ze wordt bezeten door een reeks historische vrouwelijke personages. Dit zijn allemaal vrouwen uit de geschiedenis die vanuit marginale posities erkenning kregen voor het uiten van hun afwijkende mening.¹³⁹ De kunstenaar verandert zichzelf in een medium, met hulp van Palladino, en wordt in het werk bezeten door de geesten van deze personages. De freakshow performers Zalumma Agra en Annie Jones en schrijfster en activist Ulrike Meinhof komen voorbij in deze seance. Ze dragen een verzameling aan teksten voor, waarvan sommige al eerder zijn gebruikt in het werk van Fumai, zoals Carla Lonzi's tweede manifest voor Rivolta Femminile.¹⁴⁰ De geesten die worden opgeroepen uiten samen de angsten van Fumai, waarin ze in dit geval de beklemming van een burgerlijke samenleving vertegenwoordigen.¹⁴¹ Deze complexe verzameling aan vrouwen en de zorgvuldig geselecteerde monoloog, weerspiegelt haar fascinatie voor het radicaal feminisme en het onderzoek wat van tevoren heeft moeten plaatsvinden.

Het grootste deel van het scenario is afkomstig uit *Mysterious Psychic Forces*, een boek uit 1907 van Camille Flammarion, een astronoom en auteur die Palladino steunde. Flammarion deed onderzoek naar paranormale verschijnselen. Hij onderzoekt in het boek speculatieve theorieën en de onderwerpen van fraude en bedrog.¹⁴² Hij geloofde in verschijnselen van het leven na de dood, maar dit was volgens hem niet de verklaring voor alle praktijken die plaatsvonden binnen een seance. De voice-over in het videowerk van

¹³⁷ Paolo F. de Ceglia en L. Leporiere, 'Becoming Eusapia: The rise of the "Diva of Scientists"', Cambridge University Press, geraadpleegd 30 mei 2023. <https://www.cambridge.org/core/journals/science-in-context/article/becoming-eusapia-the-rise-of-the-diva-of-scientists/D73C08D019A4FFF6729FB5A1B3479013>.

¹³⁸ De Ceglia en Leporiere, 'Becoming Eusapia'. Website Cambridge University Press.

¹³⁹ Farronato, Bellini en Ragazzi, *Poems I Will Never Release*, 324.

¹⁴⁰ Farronato, Bellini en Ragazzi, *Poems I Will Never Release*, 325.

¹⁴¹ Farronato, Bellini en Ragazzi, *Poems I Will Never Release*, 326.

¹⁴² Camille Flammarion, *Mysterious Psychic Forces : An Account of the Author's Investigations in Psychical Research, Together with Those of Other European Savants*, Boston: Small, Maynard, 1909.

Fumai is vanuit het perspectief van Flammarion, die steeds met zichzelf de gebeurtenissen op beeld bespreekt en vervolgens in twijfel brengt.¹⁴³

In *The Book of Evil Spirits* zet Fumai zichzelf in het middelpunt, door de performance in het videowerk zelf uit te voeren. Vanuit het zoekerschap beredeneert Fumai in dit werk op een spirituele zoektocht, waarin ze antwoorden tegen de burgerlijke samenleving nastreeft. Hierbij maakt ze met behulp van een seance talloze verwijzingen naar feministen uit het verleden, die alles behalve een burgerlijk bestaan leefden. Hierbij maakt ze gebruik van occulte praktijken om antwoord te vinden op belangrijke vragen die iets toevoegen aan haar eigen spirituele ontwikkeling.¹⁴⁴

Afb. 3: Chiara Fumai, *This Last Line Cannot Be Translated*, 2017, muurschildering, verschillende afmetingen.

This Last Line Cannot Be Translated

Het laatste werk is *This Last Line Cannot Be Translated*, een muurschildering uit 2017 (afb. 3). De muurschildering bestaat uit twee onregelmatige en horizontale zwarte lijnen die kronkelend over de muur lopen. Deze lijnen vormen een abstrahering van de contouren van stalactieten en stalagmieten van een grot. De kronkelende lijnen lopen door de gehele ruimte heen en vloeien ononderbroken door in enkele woorden. De woorden ogen op het eerste gezicht niet als een lopende zin of een duidelijk geheel. Het is een combinatie van Engelse

¹⁴³ Farronato, Bellini en Ragazzi, *Poems I Will Never Release*, 324.

¹⁴⁴ 'Nina Kokkinen'. Website Uudenetsijat.

woorden en woordgebruik dat door velen als onherkenbaar zal worden geacht. Tussen de twee lijnen zijn tekeningen geplaatst in het zwart en donkerrood. De donkerrode verfstrepen accentueren de zwarte tekeningen en lijkt met een spuitbus naderhand te zijn aangebracht.

Fumai werkte aan de muurschildering tijdens haar laatste levensmaanden en werd ontwikkeld tijdens haar residentie bij het ISCP-International Studio & Curatorial Program in New York. De tekening overspande in eerste instantie de muren van haar atelier en beeldde een grot af die doordrenkt was van symbolen en tekens.¹⁴⁵ De studio zelf was in feite al grotachtig, had geen ramen, alleen dakramen, en de inherente functie van de residentie was om een ingesloten verzorgende ruimte te bieden. Het werk ging verder op dit idee door verlangens van bescherming op te roepen in een ruimte die bedoeld was voor de verbeelding.¹⁴⁶ De ontwikkeling van het werk was een complex proces. Het was oorspronkelijk ontworpen voor de groepstentoonstelling *Si Sedes Non Is*, samengesteld door Milovan Farronato in The Breeder in Athene in 2017. Echter, werd het werk uiteindelijk pas na haar dood publiekelijk gepresenteerd in het Italiaanse paviljoen op de 58e Biënnale van Venetië in 2019.¹⁴⁷ The Church of Chiara Fumai was in staat om het werk voor de biënnale te reconstrueren, dankzij het nauwkeurig bestuderen van de aantekeningen en tekeningen van Fumai.¹⁴⁸

Het werk verbeeldt een ritueel en Fumai verschaft hier de instructies van aan de hand van occulte symbolen en zegels. Het ritueel dient bescherming te bieden tegen ‘sociale en spirituele conditionering en de vernietigende krachten van patriarchale hiërarchieën’.¹⁴⁹ Het werk fungeert eigenlijk als een soort talisman.¹⁵⁰ Een talisman is een object dat wordt verondersteld magische krachten te bezitten en wordt veelal gedragen of bewaard als een amulet om bescherming te bieden tegen het kwaad of om geluk te brengen. Een talisman kan echter verschillende vormen aannemen, Fumai heeft hier haar eigen invulling aan gegeven.¹⁵¹

Fumai verweeft in dit werk woorden van de aanroeping van *Mass of Chaos*, gepubliceerd in *Liber Null & Psychonaut* door Peter James Carroll in 1987.¹⁵² Carroll is een Engelse occultist en schrijver. Hij is een van de grondleggers van de chaosmagie theorie en medeoprichter van de *Illuminates of Thanateros*. Hij beoefende de chaosmagie theorie, die

¹⁴⁵ Conte, ‘In de geest van Chiara Fumai’. Website Metropolis M.

¹⁴⁶ Conte, ‘In de geest van Chiara Fumai’. Website Metropolis M.

¹⁴⁷ ‘Centre d’art contemporain (GE) – Chiara Fumai.’ Website Archeotech.

¹⁴⁸ ‘Centre d’art contemporain (GE) – Chiara Fumai.’ Website Archeotech.

¹⁴⁹ Farronato, Bellini en Ragazzi, *Poems I Will Never Release*, 384.

¹⁵⁰ Conte, ‘In de geest van Chiara Fumai’. Website Metropolis M.

¹⁵¹ Peter J. Carroll, *Liber Null & Psychonaut: An Introduction to Chaos Magic*, York Beach Maine; Weiser, 1987, 19.

¹⁵² ‘Centre d’art contemporain (GE) – Chiara Fumai.’ Website Archeotech.

vooral gericht was op het bereiken van specifieke doelen door geloof.¹⁵³ ‘Ritual is a combination of the use of talismanic weapons, gesture, visualized sigils, word spells, and magical trance’ schrijft Carroll over het ritueel.¹⁵⁴ De *Mass of Chaos* is een algemeen ritueel dat kan worden uitgevoerd voor de doeleinden van evocatie en betovering.¹⁵⁵ Het ritueel kan worden uitgevoerd om bijvoorbeeld een dergelijke god aan te roepen. Dit kan voor bepaalde manifestaties van energie, inspiratie en waarzeggerij. Maar het kan worden uitgevoerd als een middel van betovering waarin spreuken worden toegepast om de fysieke werkelijkheid te veranderen.¹⁵⁶ *The Mass of Chaos* wordt uitgevoerd aan de hand van een bezwering, die ook op de muurschildering van Fumai is terug te vinden. Hieronder staat het ritueel uitgeschreven met een zo nauwkeurig mogelijke Engelse vertaling uit het boek:

‘SONUF VAROSAGA1 GOHU
I Reign Over You Saith
VOUINA VABZIR DE TEHOM QUADMONAH
The Dragon Eagle of the Primal Chaos The Rites of Chaos
ZIR ILE IAIDA DAYES PRAF ELILA
I Am the First the Highest That Live In the First Aether
ZIRDO KIAFI CAOSAGO MOSPELEH TELOCH
I Am the Terror of the Earth the Horns of Death
PANPIRA MALPIRGAY CAOSAG
Pouring Down the Fires of Life On the Earth
ZAZAS ZAZAS NASATANATA ZAZAS
(This last line cannot be translated)’¹⁵⁷

Carroll geeft hier aan dat ZAZAS ZAZAS NASATANATA ZAZAS niet vertaald kan worden door er (*This last line cannot be translated*) onder te schrijven. Opmerkelijk is dat Fumai deze zin heeft meegenomen in haar muurschildering en het de titel van het werk heeft gegeven. Door deze aanpassing lijkt het alsof Fumai toch een vorm van humor in het werk wilde brengen, door het ritueel niet volledig in zijn totaliteit over te nemen. Vanuit het zoekerschap kan worden geïnterpreteerd dat Fumai zich niet volledig wil aansluiten op het gedachtegoed van Carroll en door een kleine eigenzinnig aanpassing te doen toch haar individualiteit

¹⁵³ Farronato, Bellini en Ragazzi, *Poems I Will Never Release*, 384.

¹⁵⁴ Carroll, *Liber Null & Psychonaut*, 19.

¹⁵⁵ Carroll, *Liber Null & Psychonaut*, 129.

¹⁵⁶ Carroll, *Liber Null & Psychonaut*, 130.

¹⁵⁷ Carroll, *Liber Null & Psychonaut*, 131.

behoudt. De overige magische symbolen en zegels die Fumai tussen de lijnen heeft geplaatst komen allemaal voort uit het boek van Carroll.

De casestudies tonen aan hoe divers het werk van Fumai is en hoewel de drie geselecteerde werken zeer verschillend zijn, kennen ze ook veel overeenkomsten in de wijze waarop ze telkens een feministische boodschap uitdragen. In alle werken spelen de occulte thema's een centrale rol. In het videowerk past ze dit echter toe aan de hand van een seance en is ze bezeten door rebelse figuren uit het verleden. In het zegel gebruikt ze een bestaand symbool dat een verwijzing maakt naar de bevrijde vrouw. Terwijl in haar muurschildering ze gebruik maakt van een bestaand ritueel, dat haar bescherming kan bieden tegen het patriarchaat. De werken zijn zeer gelaagd en vergen enige verdieping om begrepen te worden. Ze baseert haar werk veelal op woorden die door anderen geschreven zijn, in de vorm van het letterlijk overnemen van teksten of gebaseerd zijn op bestaande theorieën. Zoals ze bijvoorbeeld in *The Book of Evil Spirits* bestaande dialogen gebruikt maar aanpast voor haar eigen zoektocht. Ze gebruikt hiervoor de techniek van het mixen en *channeling*.¹⁵⁸ Ze past dit ook toe in *Follow This You Bitches*, waar ze een bestaand occult symbool mixt met een leus van Cher. Fumai geeft een persoonlijke en hedendaagse draai aan het praktiseren van magie, door het nét anders te doen dan het oorspronkelijk bedoeld was. Tegelijkertijd ontstaat hierdoor ook een laag van onderliggende ironie, waarin je als toeschouwer in twijfel trekt hoe serieus de kunstenaar de thematiek werkelijk neemt.

Het begrip occultuur en zoekerschap heeft hierbij als een relevant analytisch hulpmiddel gediend, dat nieuwe perspectieven geeft op de kunst, het leven en de spiritualiteit van Chiara Fumai. De gebruikelijke manieren waarop de zoeker denkt, handelt en spreekt, komen terug in haar kunst, praktijken en geschriften. Ze zoekt vanuit vele richtingen naar persoonlijke antwoorden op de genderongelijkheid kwestie en anticipeert op een nieuw tijdperk waarin de wortels van het patriarchaat worden geëlimineerd. Dit wordt gekenmerkt door een oeuvre vol op spiritueel en mystiek gerichte werken en bezigheden om haar praktijk te kunnen ontwikkelen naar een provocerende en activistische praktijk. Haar acties en interpretaties worden grotendeels geleid door het radicaal en spiritueel feministische gedachtegoed terwijl ze probeert haar eigen zoektocht in spiritualiteit en kunst te ontdekken.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Chiara Fumai : Poems I Will Never Release, 2007–2017'. Website Centre d'Art Contemporain Genève.

¹⁵⁹ Kokkinen, "Artists As Truth-Seekers", 22.

Conclusie

In dit eindwerkstuk is er gekeken naar de wijze waarop Chiara Fumai gebruik maakte van het occultisme binnen haar werk in relatie tot het feminisme. De onderzoeksvraag die hierbij centraal stond was: hoe gebruikt Chiara Fumai occulte thema's in haar kunstpraktijk om haar feministische boodschap uit te dragen? Daarvoor is ten eerste gekeken naar wat haar feministische boodschap inhoudt, door te onderzoeken hoe Fumai's praktijk geworteld is in het feminisme. Ten tweede is er aan de hand van theorie afkomstig uit de Westerse Esoterie een kader gevormd om de werken van Fumai vanuit te benaderen, om te onderzoeken hoe ze het occultisme toe heeft gepast, met name in het kader van verzet. Tot slot is er aan de hand van deze kennis en theorie gekeken naar de kunstwerken van Fumai, om de occulte thema's en de wijze waarop ze dit toepast te analyseren. Deze conclusie vormt een antwoord op de hoofdvraag en een suggestie voor eventueel verder onderzoek.

Chiara Fumai's artistieke werk is nauw verweven met het feminisme en manifesteert zich als een krachtig tegenwicht tegen de dominante discoursen van het Westerse patriarchaat. Om de boodschap achter haar werk het beste te vatten binnen deze veelzijdige beweging, is er aandacht besteed aan specifiek twee stromingen, het radicaal en het spiritueel feminisme. Het radicaal feminisme richt zich op de diep gewortelde culturele oorzaken van genderongelijkheid en betoogt dat deze diep verankerd zijn in de structuren en normen van de samenleving. Deze ideeën sluiten aan op de principes van het feminisme zoals beschreven door Simone de Beauvoir in *The Second Sex* uit 1949. In dit boek wordt gesteld dat de rol van de vrouw binnen de maatschappij ondergeschikt is aan de man. Een wereld waarbij de man als maatstaf wordt genomen en de vrouw altijd als secundair wordt gezien. Fumai's artistieke praktijk sluit nauw aan bij dit gedachtegoed door de gevestigde geschiedenis ter discussie te stellen en zich te richten op de fundamenteën van het patriarchaat. Ze legt de nadruk op de onderdrukking van vrouwen en maakt gebruik van haar kunst om een radicale herstructurering van de maatschappij te bepleiten. Hoewel Fumai het belang van inclusie binnen de beweging heeft erkend, blijft de bevrijding van vrouwen voor haar van primair belang, wat kenmerkend is voor het radicaal feminisme. Fumai's praktijk wordt gekenmerkt door een heldere activistische element, waarbij ze gebruik maakt van een verzameling aan historische vrouwelijke figuren. Hiermee stelt ze de onderdrukking van vrouwen aan de kaak en geeft ze een stem terug aan deze rebelse en gemarginaliseerde vrouwen. Voorbeelden van

deze historische vrouwelijke figuren zijn Carla Lonzi, Valerie Solanas en Ulrike Meinhof, die overigens alle drie te categoriseren zijn onder het radicaal feminisme.

Naast het radicaal feminisme kent de praktijk van Fumai ook raakvlakken met het spiritueel feminisme. Hoewel haar oeuvre niet expliciet binnen één spirituele feministische stroming past, kent haar oeuvre veel overeenkomsten met de algemene stroming zoals die geformuleerd is door Suzanna Danuta Walters. Fumai's verlangen en drang om via haar kunst een nieuwe wereld te creëren vindt haar oorsprong namelijk in het spiritueel feminisme. Ze maakt gebruik van spiritualiteit om de stemmen van non-conformistische vrouwen en radicale feministen uit het verleden letterlijk terug te geven. Hiermee scheidt Fumai een alternatieve geschiedenis die een vorm van spirituele bevrijding teweegbrengt. Net als de radicale feministen verzetten de spirituele feministen zich tegen de patriarchale objectificatie van vrouwen als de tweede sekse in de dominante cultuur. Er heerst een verlangen om balans en harmonie te herstellen, en hiervoor maken spirituele ervaringen het mogelijk om verbinding te maken met een andere omgeving en geschiedenis. Dit kan verlichting brengen en een manier bieden om zich te verhouden tot de hedendaagse wereld. Mijn bevindingen hieruit zijn dat de kunstpraktijk van Fumai zowel een radicale als een spirituele toewijding aan het feminisme heeft en haar kunst gebruikt als een krachtig middel om de onderdrukking van gemarginaliseerde mensen, met de focus op vrouwen, aan te kaarten en te streven naar een rechtvaardigere samenleving waarin genderongelijkheid wordt geëlimineerd.

Om de tweede helft van de onderzoeksvraag te beantwoorden is er gekeken naar hoe het occultisme kan dienen als middel van sociaal en politiek verzet binnen de kunst. Hiervoor is er gekeken naar de Westerse esoterie als wetenschappelijke discipline en hoe dit zich verhoudt tot de hedendaagse wereld. Christopher Partridge introduceerde hiervoor in 2004 het concept van occultuur, dat zich leent als term die verwijst naar de aanwezigheid en invloed van occulte ideeën en symboliek in de populaire cultuur. Het concept beschrijft het proces van de verspreiding van occulte ideeën en symboliek in de moderne wereld en dient als bron waaruit kunstenaars kunnen putten. Vanuit dit concept van Partridge heeft Nina Kokkinen het concept van het zoekerschap geïntroduceerd als analytisch instrument voor de studie van kunst en occultuur. Het zoekerschap benadrukt de individuele relatie van kunstenaars met occulte thema's en de actieve bijdrage die zij leveren aan het herdefiniëren van religie en spiritualiteit. Het zoekproces van kunstenaars leidt tot een mix van religieuze en culturele bronnen, waarbij geselecteerde elementen worden gecombineerd tot een geheel. Zoekers nemen afstand van traditionele institutionele religies en eisen het recht om hun eigen vorm

van religie te bepalen. Ze creëren een eigen voorkeur voor religieuze en culturele bronnen die hen fascineert. Esoterie heeft door de geschiedenis heen met name voor veel vrouwen als verzetsmiddel gediend. Het gaf een mogelijkheid om het in te zetten ter verbetering van het alledaagse leven, doordat het minder gericht is op traditionele levensopvattingen. Occultisme is een terugkerend element binnen politiek radicale en avant-gardistische denkwijzen. Het werd gebruikt als een instrument voor persoonlijke transformatie, zelfontplooiing en als een middel om fundamentele veranderingen in de samenleving en het politieke systeem te bewerkstelligen. In de afgelopen jaren is er een groeiende interesse in occulte thema's binnen de kunstwereld, waarbij zowel onderbelichte kunstenaars uit het verleden als hedendaagse kunstenaars, die zich richten op het mystieke en spirituele meer aandacht krijgen. De occultuur en het zoekerschap bieden een vernieuwend perspectief op de Westerse esoterie waaruit het werk, maar ook de werkwijze van Fumai, kan worden geanalyseerd. Het biedt een beter begrip van hoe een hedendaagse kunstenaar deze alternatieve vorm van kennis kan inzetten als middel van verzet. Deze bevindingen bieden een waardevol kader voor de analyse van Fumai's werk en de rol van occultisme binnen haar hedendaagse kunstpraktijk. Ze zoekt naar antwoorden op belangrijke maatschappelijke vraagstukken en combineert hierbij elementen uit het occultisme met het radicaal en spiritueel feminisme.

De casestudies tonen de variëteit van de occulte thema's in het oeuvre van Fumai aan en bij alle werken is enige achtergrondkennis vereist om tot de kern te komen. De drie geselecteerde casestudies zijn zeer verschillend in de wijze waarop ze gebruik maakt van het occultisme. Echter, de wijze waarop ze telkens haar feministische boodschap uitdraagt is vergelijkbaar. In de zegel, *Follow This You Bitches*, heeft ze een bestaand occult symbool dat de bevrijde vrouw representeert aangepast naar een gepersonaliseerde versie. In het videowerk, *The Book of Evil Spirits*, past ze een seance toe en is ze bezeten door rebelse figuren uit het verleden. In de muurschildering, *This Last Line Cannot Be Translated*, neemt ze een magisch ritueel nagenoeg over, die haar bescherming kan bieden tegen het patriarchaat. Ze baseert haar werk veelal op ideeën en uitspraken van anderen, die ze bij elkaar mengt en alteraties op maakt. Dit zijn vaak geschreven bronnen of symbolen. Tegelijkertijd ontstaat hierdoor ook een laag van onderliggende ironie, omdat ze zich nooit volledig bindt aan een bepaald gedachtegoed van haar bronnen.

Fumai zoekt vanuit vele richtingen naar persoonlijke antwoorden op de kwestie van genderongelijkheid en streeft naar een nieuwe wereld waarin de wortels van het patriarchaat worden geëlimineerd. Dit resulteert in een kunstpraktijk gericht op spiritualiteit om haar

boodschap uit te dragen. Haar acties en interpretaties worden grotendeels geleid door het radicaal feministische gedachtegoed terwijl ze tegelijkertijd haar eigen weg in spiritualiteit en kunst probeert te vinden.

De vraag hoe Chiara Fumai occulte thema's gebruikt in haar kunstpraktijk om haar feministische boodschap uit te dragen is beantwoord, maar nodigt uit naar vervolgstudies waarin Fumai's gebruik van occulte thema's wordt vergeleken met andere feministische kunstenaars die vergelijkbare thema's verkennen. Het kan de bijdrage van Fumai binnen het bredere veld van feministische kunst contextualiseren en tot bredere inzichten brengen binnen het kader van de occultuur en het zoekerschap. Het zoekerschap leent zich niet alleen als analytisch instrument voor het individu, maar kan ook breder worden ingezet. Het kan in het bijzonder bevorderlijk zijn voor het feministische discours wanneer er een niet-Westerse kunstenaar wordt vergeleken met Fumai, om te onderzoeken hoe een meer intersectionele of dekoloniale benadering van occulte thema's binnen de hedendaagse kunst kan beïnvloeden.

Bronnenlijst

Bauduin, Tessel M, Victoria Ferentinou en Daniel Zamani, red. *Surrealism, Occultism and Politics : In Search of the Marvellous*. New York: Routledge, 2018.

Beauvoir, Simone de. *The Second Sex*. New York: Vintage, 1949.

‘Bio’. Church of Fumai. Geraadpleegd 30 mei 2023.

<https://www.chiarafumai.com/chiara-fumai-bio>.

Bogdan, Hendrik en Martin P Starr, red. *Aleister Crowley and Western Esotericism*. Cary: Oxford University Press, 2012.

Bogdan, Henrik en Martin P. Starr, red. *Aleister Crowley and Western Esotericism*. Cary: Oxford University Press, 2012.

Carroll, Peter J. *Liber Null & Psychonaut: An Introduction to Chaos Magic*. York Beach Maine; Weiser, 1987.

Charlesworth, J.J. ‘The Return of Magic in Art’. Art Review. Geraadpleegd op 14 januari 2023. <https://artreview.com/the-return-of-magic-in-art/>.

‘Centre d’art contemporain (GE) – Chiara Fumai. Archeotech. Geraadpleegd 25 maart 2023.

<https://www.archeotech.ch/fpcm/dej0sxa3388>

Cherilyn Sarkisian LaPiere. *Cher - Follow This You Bitches*. YouTube: JeWanaBMyTiger, 2007. Video. <https://www.youtube.com/watch?v=blikloNcPVQ>.

Conte, Kari. ‘In de geest van Chiara Fumai’. Metropolis M. Geraadpleegd op 14 januari 2023. <https://www.metropolism.com/nl/features/45710-in-de-geest-van-chiara-fumai>.

‘Esotericism in the Academy’. History of Hermetic Philosophy. Geraadpleegd 30 mei 2023.

<https://www.amsterdamhermetica.nl/esotericism-in-the-academy/>.

Farronato, Milovan, Andrea Bellini en Francesco Urbano Ragazzi, red. *Poems I Will Never Release : Chiara Fumai 2007-2017*. Rome: Nero. 2021.

Flammarion, Camille. *Mysterious Psychic Forces : An Account of the Author's Investigations in Psychical Research, Together with Those of Other European Savants*. Boston: Small, Maynard, 1909.

Halkes, Catharina J.M. *Feminisme en Spiritualiteit*. Baarn: Ten Have, 1986.

Hanegraaff, Wouter J. *New Age religion and Western culture : Esotericism in the mirror of secular thought*. Leiden: BRILL, 1996.

Hanegraaff, Wouter J., Peter J Forshaw en Marco Pasi, red. *Hermes Explains : Thirty Questions About Western Esotericism : Celebrating the 20th Anniversary of the Centre for History of Hermetic Philosophy and Related Currents at the University of Amsterdam*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2019.

Higgie, Jennifer. *The Other Side: A Journey into Women, Art and the Spirit World.*, Londen: Weidenfeld & Nicolson, 2023.

‘Invocation’. Cambridge Dictionary. Geraadpleegd 12 juni 2023.

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/invocation>.

Judah, Hettie. ‘The occult's return to art: 'Before, you'd have been laughed out of the gallery’’. The Guardian. Geraadpleegd op 14 januari 2023.

[/web/20230129202506/https://www.theguardian.com/artanddesign/2020/nov/04/spirituality-return-to-art-before-you-d-have-been-laughed-out-of-the-gallery](https://www.theguardian.com/artanddesign/2020/nov/04/spirituality-return-to-art-before-you-d-have-been-laughed-out-of-the-gallery).

Kokkinen, Nina. 2021. “Artists As Truth-Seekers: Focusing on Agency and Seekership in the Study of Art and Occulture.” *Approaching Religion* 11(2021)1:4-27, DOI:<https://doi.org/10.30664/ar.98310> (geraadpleegd 27 mei 2023).

‘Look closer: Queer Cornwall’. Tate Gallery. Geraadpleegd 20 juni 2022.
<https://www.tate.org.uk/art/artists/marlow-moss-1671/queer-cornwall>.

Mackay, Finn. *Radical Feminism : Feminist Activism in Movement*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2015.

‘Nina Kokkinen’. Uudenetsijat. Geraadpleegd 12 juni 2023.
<https://uudenetsijat.com/english/researchers/nina-kokkinen/>.

‘Nottingham Contemporary: Chiara Fumai presents: Shut Up, Actually Talk’. DAI Roaming Academy. Geraadpleegd 30 mei 2023.
<https://dutchartinstitute.eu/page/5791/nottingham-contemporary--chiara-fumai-presents--shut-up--actually-talk>.

‘Overlooked No More: Valerie Solanas, Radical Feminist Who Shot Andy Warhol’. The New York Times. Geraadpleegd 30 mei 2023.
<https://www.nytimes.com/2020/06/26/obituaries/valerie-solanas-overlooked.html>.

Paolo, de Ceglia, F. en L. Leporiere. ‘Becoming Eusapia: The rise of the “Diva of Scientists”’. Cambridge University Press. Geraadpleegd 30 mei 2023.
<https://www.cambridge.org/core/journals/science-in-context/article/becoming-eusapia-the-rise-of-the-diva-of-scientists/D73C08D019A4FFF6729FB5A1B3479013>.

Partridge, Christopher. *The Re-Enchantment of the West*. Londen: T&T Clark International, 2004.

‘Paths to Abstraction: Spirituality in the Work of Three Women Artists’. Harvard Divinity Bulletin. Geraadpleegd 12 juni 2023. <https://bulletin.hds.harvard.edu/paths-to-abstraction-spirituality-in-the-work-of-three-women-artists/>.

Pipicelli, Irene. ‘The ghosts are themselves the future’. Open Edition Journals. Geraadpleegd 1 mei 2023. <https://journals.openedition.org/mimesis/2309>.

‘Radicaal Feminisme’. RoSa vzw. Geraadpleegd 30 mei 2023.

<https://rosavzw.be/nl/themas/feminisme/feministische-stromingen/radicaal-feminisme>.

Simons, Margaret A. red. *Feminist interpretations of Simone de Beauvoir*. Pennsylvanie: Penn State Press, 2010.

‘Solitary Power: The Extreme Feminist Stance of Carla Lonzi’. Elephant. Geraadpleegd 30 mei 2023. <https://elephant.art/solitary-power-the-extreme-feminist-stance-of-carla-lonzi-03122021/>.

‘Ulrike Meinhof’. Duitsland Instituut. Geraadpleegd 30 mei 2023.

<https://duitslandinstituut.nl/artikel/3726/ulrike-meinhof>.’

Umunnakwe, Ednah, Emmanuel Chinonyelum, Ikenga Chukwujekwu en Christopher Abakare. “Radical feminism in Simone De Beauvoir’s *The Second Sex* treatise: A philosophical appraisal.” *Nigerian Journal Of African Studies* 3(2021)2: 1-11.

Walters, Suzanna Danuta. “Caught in the Web: A Critique of Spiritual Feminism.” *Berkeley Journal of Sociology* 30(1985):15–40. <http://www.jstor.org/stable/41035342> (geraadpleegd 23 april 2023.)

Afbeeldingenlijst

Afbeelding 2: Chiara Fumai, *Follow This You Bitches*, 2013, zegel en installatie, verschillende materialen en afmetingen, (foto: Premio Lum <http://premio.lum.it/articolo/30012012-%E2%80%9Cfollow-you-bitches%E2%80%9D-chiara-fumai-praga>, geraadpleegd 30 mei 2023).

Afbeelding 2: Chiara Fumai, *The Book of Evil Spirits*, 2015, videowerk met geluid, (foto: DAI Roaming Academy <https://dutchartinstitute.eu/page/7935/waterside-contemporary-is-pleased-to-present-the-book-of-evil-spirits-an-expan>, geraadpleegd 30 mei 2023).

Afbeelding 3: *This Last Line Cannot Be Translated*, 2017, muurschildering, verschillende afmetingen, (foto: Alley Oop https://alleyoop.ilsole24ore.com/2019/10/07/biennale-labirinto/?refresh_ce=1, geraadpleegd 30 mei 2023).